

СВА
З. ФРАНКО

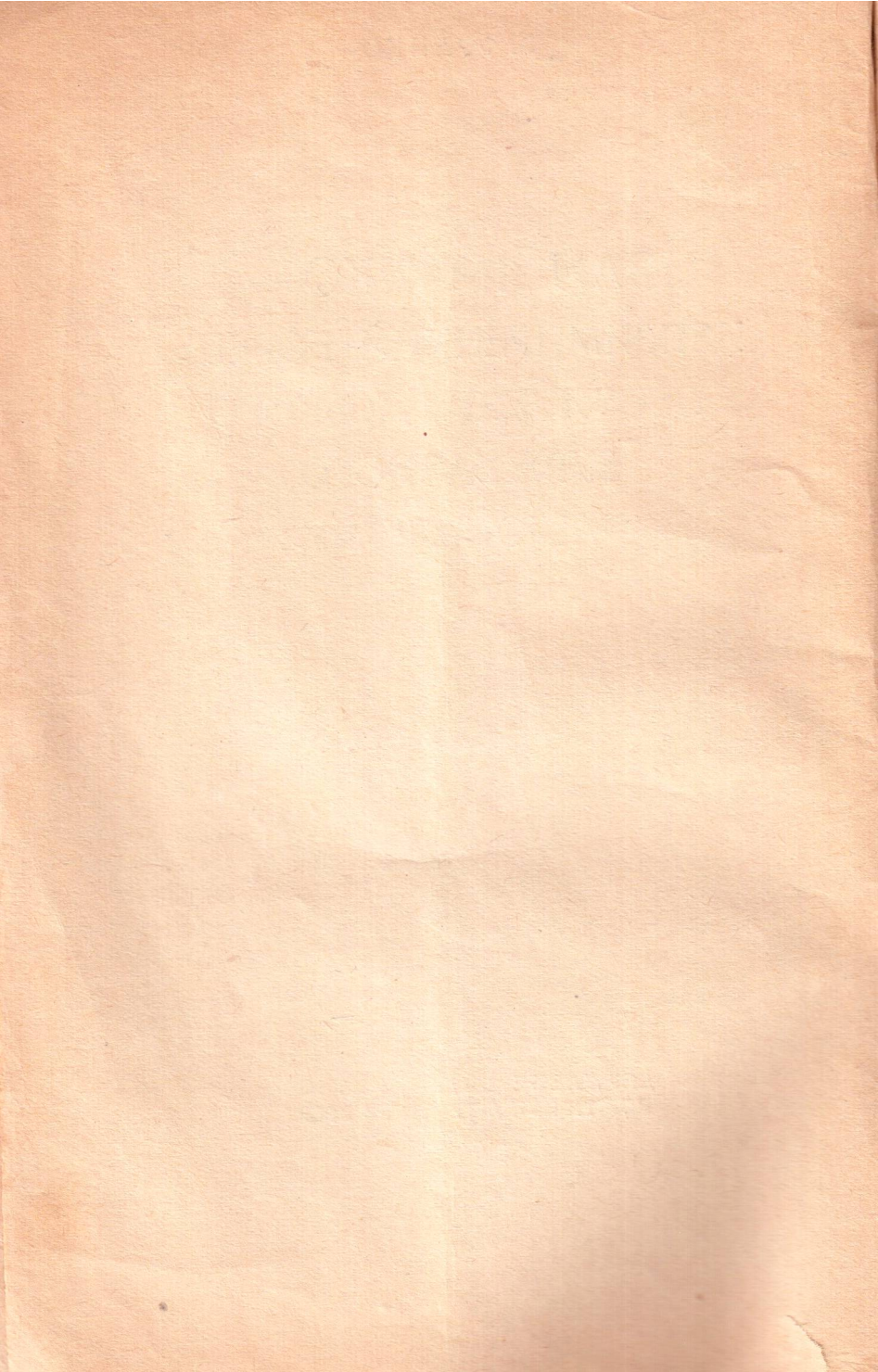
ІВАН ФРАНКО-
НЕПРИМИРЕННИЙ БОРЕЦЬ
ПРОТИ УКРАЇНСЬКОГО
БУРЖУАЗНОГО
НАЦІОНАЛІЗМУ

ДЕРЖПОЛІТВИДАВ УРСР

З. ФРАНКО

ІВАН ФРАНКО—
НЕПРИМИРЕННИЙ БОРЕЦЬ
ПРОТИ УКРАЇНСЬКОГО
БУРЖУАЗНОГО
НАЦІОНАЛІЗМУ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
ПОЛІТИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ УРСР
Київ 1952

Великий син українського народу Іван Якович Франко ввійшов в історію як полум'яний борець за щастя свого народу. В своїх художніх творах і публіцистичних виступах, пройнятих революційно-демократичними ідеями, письменник-демократ відбивав прагнення трудящих мас, обстоював їх інтереси.

Діяльність Івана Франка проходила на зламі ХІХ і ХХ століть у складній історичній обстановці, коли підготовлявся і відбувався перехід капіталізму в його вищу — імперіалістичну стадію, коли, в зв'язку з цим, поглиблювалися і загострювалися усі суперечності капіталізму, коли посилювалася боротьба трудящих мас за своє визволення від експлуатації, від соціального, національного і всякого іншого гноблення. Складні умови були в той час на Україні, територіально поділеній між цісарською Австро-Угорщиною і царською Росією, тобто між двома монархіями з великими залишками феодально-кріпосницького ладу, в яких гніт економічний переплітався з феодально-поміщицьким, національним, колоніальним і т. д.

У другій половині ХІХ століття на Україні посилювався рух народних мас проти іноземного гноблення, проти поміщицько-клерикальної верхівки і ліберальної буржуазії. Дедалі ширші маси виступали з вимогами поліпшення свого економічного становища, домагались політичних прав.

Боротьба йшла не лише в галузі економіки, а й на політичній арені і в ідеології.

Великого значення набрала тоді ідеологічна боротьба між революційними демократами, з одного боку, і буржуазними націоналістами, які ставали на захист інтересів поміщиків і буржуазії, з другого боку. Вона мала великий вплив на розвиток української культури.

«Є дві національні культури в кожній національній культурі, — писав В. І. Ленін. — Є великоруська культура Пурішкевичів, Гучкових і Струве, — але є також великоруська культура, яка характеризується іменами Чернишевського і Плеханова. Є такі ж дві культури в українстві...»¹

Ленінське положення про дві національні культури в кожній національній культурі яскраво підтверджується історією розвитку української культури, зокрема літератури. В другій половині ХІХ і на початку ХХ століття в українській літературі поряд з дворянсько-буржуазною літературою кулішів, костюмарових, олесів, яка виражала інтереси і прагнення експлуаторських класів, розвивається література прогресивна, революційно-демократична за своєю спрямованістю, зачинателем і основоположником якої був великий Шевченко і яка знайшла своїх кращих продовжувачів в особі І. Франка, М. Коцюбинського, Л. Українки, П. Грабовського та інших.

На Західній Україні, яка перебувала у складі Австро-Угорщини, українські буржуазні націоналісти були вірними слугами цесарської імперії. Вони проводили політику компромісу у відношенні до габсбурзького престолу і панівних експлуаторських класів суспільства, орієнтували маси на безсловесне підкорення урядові. Своєю угодовською політикою вони намагались відвернути маси від революційної боротьби. З цією ж метою буржуазні націоналісти проповідували ненависть до передової культури і

¹ В. І. Ленін, Твори, вид. 4, т. 20, стор. 15.

до народу Росії, звідки йшли ідеї соціальної революції. Блокуючись із націоналістами східноукраїнськими і польськими, західноукраїнські націоналісти завдавали великої шкоди революційно-визвольному рухові українського трудового народу.

Перед письменниками революційно-демократичного напрямку стояло завдання викривати антинародну суть ідеології буржуазного націоналізму, таврувати зрадників інтересів народу — буржуазних націоналістів, зривати з них маску «народолюбства», якою вони прикривались для обдурювання народних мас, та показувати їх буржуазне нутро. Представники революційного демократизму, які в цей час вже зазнали благотворного впливу марксизму, не тільки продовжували традиції російської революційно-демократичної літератури першої половини ХІХ століття та традиції Т. Г. Шевченка, але й вносили в українську прогресивну літературу елементи соціалістичної ідеології. Велика роль у викритті лютих ворогів українського народу — українських буржуазних націоналістів — належить Івану Франкові, видатному діячеві революційно-демократичного руху на Україні.

Жити й працювати довелося Франкові в складній суспільнополітичній обстановці Австрійської імперії, серед галицької інтелігенції, значна частина якої була отруєна націоналістичною ідеологією.

Західна Україна була загарбана Австро-Угорщиною наприкінці ХVІІІ століття. З того часу і до кінця першої світової імперіалістичної війни 1914—1918 років перебувала вона в складі імперії Габсбургів на становищі напівколоніальної країни, яка змушена була постачати австрійській монархії хліб, сировину і гарматне м'ясо для загарбницьких воєн. Західноукраїнське трудове населення жорстоко експлуатувалось іноземними земельними магнатами та українськими поміщиками. Воно було політично безправним і зазнавало тяжкого національного гноблення з боку іноземних загарбників.

Буржуазно-демократична революція 1848 року майже не змінила становища в країні. Проведена під тиском революційних народних мас селянська реформа юридично звільнила селян від феодально-поміщицької залежності. Але водночас вона набагато погіршила економічне становище селянства, особливо в Західній Україні. Непосильні податки для селянської бідноти, яка становила більше 70 процентів населення, сплата боргів за викуп з кріпацтва (так звана індемнізація), багаторічні судові процеси за ліси і пасовища (так звані сервітутні справи) руйнували доценту і без того злиденні селянські господарства, які потрапляли у безвихідну економічну кабалу до поміщиків і капіталістів.

Велика кількість розорених селян ішла на заробітки в місто, на промисли, де за безцінь продавала свою робочу силу. Результатом економічного становища, що створилося, була також масова еміграція селян в розрекламовану своїми «багатствами і легким заробітком» Америку. Яких жертв коштувала народові ця фальшива реклама відомо хоча б з творів І. Франка та В. Стефаника. Тисячі селян вмирали в Америці від непосильної праці, хвороб та несприятливих кліматичних умов.

Майже не змінилося і політичне становище трудящих мас. Хоч перемогу революції завоювали народні маси, але скористувалась нею в своїх інтересах виключно буржуазія. Прийнята конституція була антидемократичною. Обіцяні буржуазією «свободи» виявились пустою фразою. За ці пусті обіцянки австрійської ліберальної буржуазії селянин «мусив давати рекрута і оплачувати бюрократичну машину, імпортовану, ворожу інтересам краю, здирливу і зарозумілу на свою нібито цивілізаторську місію», — писав І. Франко у статті-рецензії «Україна іредента»¹.

Промислова буржуазія, наживаючись на голоді й злиденнях народних мас, в той же час намагалась виставити себе

¹ Іредента — невизволена земля. — З. Ф.

захисником інтересів цих мас. Не була винятком і західно-українська буржуазія. Лицемірність лозунгів ліберальної буржуазії влучно й гостро викрив І. Франко у статті «Критичні письма о галицькій інтелігенції». В ній вивів письменник узагальнений образ галицького ліберала, що дає уявлення про всю галицьку ліберальну буржуазію.

«Вже сама назва «лібералізм», — говорить письменник, — характеризує дуже добре людей, котрі до неї признаються...

Отже, приміром, по-вашому, урядові вільно в одній хвилі всі ґрунти, фабрики оголосити власністю громадською, замість приватною? — питаєте ви. — «Що, — крикне ліберал, — а се по-якому? Та ж се нарушення святого права власності! Право власності, се природне право, — ми за правом власності, добродію, ми не радикали, не червоні». — Ге, то ви, певно, робітникові признаєте і даєте всю вартість денного заробітку? — питаєте знов. — «Як, — відповість ліберал, — всю вартість? А се по-якому? Я даю йому те, за що ся з ним згоджу, — я, прецінь, ліберал, — силувати його не силую: ставай до мене на роботу — у мене, добродію, вольна угода!» — Ага, — скажете ви, — то певно ви приймаєте на роботу лише таких, що мають і самі свій ґрунт, своє господарство, що, значить, можуть піти до вас і не піти, як їм схочеться. — «Е, ні, — відповість ліберал, — я таких не приймаю, — такі і дорожче жадають і пліхше роблять, — бо що, вони там о той заробок не так дуже і стоять. Але як один з другим бестія пропуститься, не має відки що взяти, о, то тоді роблять твоя пара, — і візьме все, що йому даш!» — Ба, але де ж тут на такий спосіб «вольна угода», коли його голод силує? — питаєте ви. — «Е, що, — відкаже грубо ліберал, — я його не силую, — а має охоту здихати, ну, то йому того ніхто не боронить!»

В теорії свобода, рівність, братерство, — а на ділі «святе право власності», «вольна угода» з голодним робітником, а кінець кінцем одне велике, широке і глибоке «я»,

котре обнімає, прикриває і задавлює всю пресловуту свободу. «Я не силую», «я маю», «мені вільно» — ось вічний рефрен усіх ліберальних бесід», — резюмує Франко.

Західноукраїнське селянство було в цей час ще класово несвідоме і до 80—90-х років зовсім неорганізоване. Пролетаріат, що почав тоді зароджуватись, діяв спершу стихійно і лише згодом під впливом великого вчення марксизму, під впливом соціал-демократії його боротьба набрала більш свідомого, революційного характеру.

Уряд Австро-Угорщини, держави, яка була різнонаціональною своїм складом, проводив політику, спрямовану на зміцнення австрійського централізму, намагаючись розрізнити і тим ослабити окремі народи своєї імперії. Щоб відвернути народні маси від революційної боротьби, він культивував національний антагонізм. Цю національну політику австрійського уряду яскраво схарактеризував Й. В. Сталін:

«Є стара спеціальна система управління націями, коли буржуазна влада наближає до себе деякі національності, дає їм привілеї, а всі інші нації принижує, не бажаючи возитися з ними. Таким чином, наближаючи одну національність, вона тисне через неї на всі інші. Так управляли, наприклад, в Австрії...

Австрійці наблизили до себе поляків, давали їм привілеї, щоб поляки допомогли укріпити австрійцям свої позиції в Польщі, і за це давали полякам можливість душити Галичину.

Це особлива, чисто австрійська система — виділити деякі національності і давати їм привілеї, щоб потім справитися з усіма іншими»¹.

В Західній Україні, де польське населення становило меншість порівняно з українським, привілеї надавались польській шляхетській верхівці. Таким чином, австрійський уряд вороже настроював українське населення

¹ Й. В. Сталін, Твори, т. 5, стор. 251—252.

проти всіх поляків. Водночас, як відомо, польський народ на своїй власній території зазнавав не менших утисків від, знов-таки, привілейованої інонаціональної меншості — німців. Ставлячи в центрі уваги національне питання, австрійський уряд тим самим намагався відвернути думки народних мас від соціальних проблем, набагато актуальніших і болючіших для трудящих усіх національностей країни. Національна політика, що проводилася монархією Габсбургів, розпалювала національну ненависть, потурала розвиткові і поширенню ідеології національної нетерпимості. Штучне створення національного антагонізму в Західній Україні сприяло виникненню і розвиткові ідеології українського буржуазного націоналізму, зворотною стороною якого була зрада національних інтересів на користь класовим. Представники буржуазного націоналізму, щоб заслужити ласку і добитися привілеїв, ладні були плазувати перед будь-яким урядом.

Вже в 60-х роках XIX століття серед західноукраїнської інтелігенції виявляються дві течії, які згодом оформляються в політичні партії: так звані «москвофіли» та «народівці». Представники «москвофільської» течії заперечували самостійне існування українського народу і орієнтувались на російський царизм і на ту російську реакційну культуру, яку В. І. Ленін назвав «культурою Пурішкевичів, Гучкових і Струве». Вони всіляко гальмували доступ до освіти широким народним масам, перешкоджали культурному розвиткові українського народу, завуальовували і затушовували гострі соціальні суперечності. «В тодішнім москвофільстві, — писав І. Франко, — доживали свого віку ідеї абсолютизму і бюрократичного «чинопочитання». Що робить правительство, те одиноко розумне, мудре, пожиточне; всяка критика — се безумство або навіть безбожність... Москвофільські світочі, такі, як Наумович, не мали іншого бажання, як видати для хлопів требник в кишеньковім форматі...» І це в той час, коли «...лихва руйнувала народ, ліцитації сипались тисячами, банки

розкидали свої павукові сіті, недороди йшли одні за одним, нужда збільшувалась страшенно»¹.

Народівці фетишизували «національні святощі», не могли вийти ще з кулішівського козаколюбства, перебували в сферах минувшини або мовних питань. В суперечках з «москвофілами» вони проповідували ненависть до російського народу, до його передової культури, величної своїми революційними традиціями, і йшли на компроміс з польською шляхетською та клерикальною верхівкою. «Зарівно українство народівців як і московство москвофілів було чисто теоретичне»²... — писав І. Франко.

Обидві партії представляли виключно інтереси панівних класів; життям народу, його злиднями і безпросвітною темрявою вони анітрохи не цікавилися. В статті «Критичні письма о галицькій інтелігенції» І. Франко так характеризував їх: «Основа обох наших партій одна і тота сама, а різниця між ними чисто формальна. Чи одна має верх чи друга — для народу користь з того однака — ніяка.

...В одній переважає примішка клерикально-консервативних, а в другій національно-консервативних елементів. Але в ґрунті ці примішки мають значення лиш тоді, коли обі партії спорять о дрібниці, о формальності; скоро йде о яке-небудь важніше діло — вони стають разом (пригадую відносини обох партій до соціалістів), або хочь і в спорі, а роблять так, що одних і других робота майже на одне виходить».

За словами письменника їх характеризує некритичність по відношенню до кривавого режиму Меттерніха, який гнобив усі народності імперії, байдужість до народних інтересів. Типи галицької філістерської інтелігенції 60 і 70-х років виведені Франком у невеликих оповіданнях під загальною назвою «Рутенці». Письменник показав огидне ідейно-політичне і моральне обличчя тих людей, які пре-

¹ І. Франко, Літературно-критичні статті, Держлітвидав України, 1950 р., стор. 333—334.

² Там же, стор. 334.

тендували на звання представників народу, носіїв «високих ідей». Крізь густу мряку, що вкриває зовні їх постать, Франко побачив «спільний їм усім корінь, ту дійсну основу їх характерів... буржуазійні (міщанські) інстинкти».

Українські націоналісти — ідеологи буржуазії — допомагали експансіоністським планам габсбурзького престолу, який прагнув завоювати землі Східної України. Австрійський уряд підтримував антиросійську пропаганду українських буржуазних націоналістів насамперед тому, що царська Росія була його політичним противником і економічним конкурентом. Крім того, він робив це ще й тому, що антиросійська пропаганда українських буржуазних націоналістів була спрямована проти передової російської демократичної культури, яка ширила революційні ідеї і, отже, була ідеологічним ворогом цісарської монархії.

В 70-х роках ХІХ століття, коли І. Франко починав свою літературну діяльність, в країнах Європи вже дедалі більше утверджувалось нове, революційне вчення — марксизм. Марксизм зробив переворот у філософії і суспільно-політичній думці. Вчення Маркса і Енгельса вносило класову свідомість у боротьбу робітничого класу й селянства і мало величезний вплив на визвольний рух в усіх країнах, в тому числі в Росії та Австро-Угорщині. Твори К. Маркса і Ф. Енгельса поширювалися і на західноукраїнських землях. У той же час на Західну Україну приходили твори революціонерів-демократів Белінського, Герцена, Добролюбова, Чернишевського, Некрасова, Шевченка, які вносили животворні революціонізуючі ідеї. Все це оживляло, як писав І. Франко, пульс народного життя. Іван Франко був захоплений цією могутньою революційною хвилею кінця ХІХ століття.

Світогляд Івана Франка формувався у великій мірі під впливом марксизму. Ще в юнацькі роки письменник знайомився з працями К. Маркса і Ф. Енгельса. Будучи студентом університету, він прочитав «Капітал» — цей геніальний твір Маркса. Книга ця була знайдена при обшуку на

квартирі у Франка під час першого арешту і послужила одним з доказів для обвинувачення його в приналежності до соціалістичних організацій.

Іван Франко багато зробив для пропаганди і популяризації марксизму серед трудячого населення Західної України. Він глибоко вивчав і перекладав на українську мову окремі твори Маркса і Енгельса. Так, він переклав 24 розділ з першого тома «Капіталу», уривки з книги Ф. Енгельса «Анти-Дюрінг» та ін. Ряд важливих положень з «Капіталу» Франко використав у «Катехізисі соціальної економії», написаному ним у 1878 році, і у виданому ним в 1879 році для робітничих гуртків підручнику «Основи суспільної економії». В багатьох своїх статтях про становище робітників і селян в Західній Україні, що їх він друкував на сторінках прогресивних газет, Франко посилався на «Капітал», який він називав найкращою науковою працею з економіки, «монументальною працею, в якій доводиться, що історія людства це історія економічного розвитку, на якій постає й політична «надбудова»». У тих статтях Франка можна бачити й посилання на праці Енгельса «Становище робітничого класу в Англії», «Людвіг Фейербах і кінець класичної німецької філософії», на «Комуністичний Маніфест» та інші твори класиків марксизму.

Письменник брав участь у складанні програми галицьких соціалістів, і у вступній частині до популярного видання цієї програми він писав, що Маркс і Енгельс «ясно й науково показали як виробився теперішній несправедливий порядок між людьми, на чім полягає його несправедливість».

Хоч Франко і не зрозумів до кінця всієї суті марксизму і не став послідовним марксистом, але вплив марксистських ідей відбився на його творчості, сприяв виробленню соціалістичного світогляду письменника.

Вже в середині 70-х років І. Франко зазнав могутнього впливу російської прогресивної літератури. Франко особливо був захоплений М. Г. Чернишевським. Він глибоко

вивчав його філософські й економічні праці. Франко переклав цілі уривки з економічних творів Чернишевського і використав їх у своєму підручнику з суспільної економіки. Письменник високо цинив революціонізуючий вплив публіцистичної діяльності Чернишевського і захоплювався глибокою ідейністю його художніх творів.

Одним із перших серед українських письменників звернув він свій погляд до демократичного руху в Росії, став поборником ідеї тісного зближення двох братніх культур: російської та української. Іван Франко почав розробляти проблему російсько-українських культурних зв'язків, показуючи величезний благодотворний вплив передової суспільної думки Росії на літератури слов'янських, і в першу чергу українського, народів. Він рішуче виступив проти націоналістів. На їх твердження, що українцям треба ставитися до всіх сусідніх держав однаково, Іван Франко відповів такими словами: «Народ московський утворив велику державу, куди так чи інакше звертаються очі усієї Слов'янщини... Народ московський витворив життя духовне, літературне і наукове, котре також тисячними потоками ненастанно впливає і на Україну і на нас»¹.

Передова російська література була тією могутньою силою, яка дедалі більше зміцнювала розуміння необхідності боротьби народу за своє соціальне і національне визволення. Її революційно-демократичні ідеї запліднювали літератури братніх народів. Глибокий гуманізм, справжній демократизм і показ соціальних суперечностей дійсності — це ті риси російської літератури, які приваблювали Франка як письменника-гуманіста і засвоювались іншими кращими представниками української літератури. Вміння правильно оцінювати літературні процеси, аналізувати і визначати суть соціальних проблем літературних творів дало можливість Франкові побачити

¹ І. Франко, Літературно-критичні статті, Держлітвидав України, 1950 р., стор. 36.

передове і стати на його сторону. Саме тому він віддавав перевагу російській демократичній літературі.

«Коли твори літератур європейських, — писав І. Франко, — нам *подобались*, порушували наш *смак естетичний і нашу фантазію*, то твори росіян... порушували наше *сумління*, будили в нас чоловіка, будили любов до бідних та покривджених»¹.

Обізнаність І. Франка з марксизмом та російським революційним демократизмом була тим фактором, який створив основу його суспільнофілософських і літературно-естетичних поглядів. Вплив Герцена, Белінського, Добролюбова, Писарева, Чернишевського позначився вже на перших публіцистичних творах І. Франка. Твори Пушкіна, Гоголя, Салтикова-Щедріна, Некрасова допомогли письменникові в його художній творчості стати на шлях критичного реалізму. В статті «Література, її завдання і найважливіші ціхи (ознаки — З. Ф.)» автор виявив матеріалістичне в своїй основі розуміння естетики і висунув перед українськими письменниками вимогу ідейно-творчих зв'язків з найбільш ідейною літературою світу — прогресивною російською літературою. В цій статті він осуджував націоналістичні концепції І. Нечуя-Левицького і гостро виступав проти ототожнення ним російського самодержавства, яке гнобило український народ і гальмувало розвиток його культури, з російським народом та його революційно-демократичною літературою, що виступала проти самодержавства, на захист інтересів трудящих мас. І. Франко писав: «державна московська, її жандарми та чиновники і їх гніт на всяку свобідну думку — одно діло, а література російська з Гоголями, Белінськими, Тургенєвими, Добролюбовими, Писарєвими, Щаповими, Решетніковими та Некрасовими — зовсім друге діло». Франко указував, що у писаннях націоналістів видно було «таке помінання: ставаймо не супротив московської держави, чиновників та

¹ І. Франко, Літературно-критичні статті, Держлітвидав України, 1950 р., стор. 36.

жандармів, а проти московської бесіди та московських писателів, котрі-ді і по духу і по думкам нам — чужина. Се так значить, як коли б хто казав лишати в супокою того, хто нас б'є, а термосити того, хто, хоть і сам слабій, силується нас оборонити»¹.

Виступивши проти Нечуя-Левицького, Франко осудив спробу протягти в українську літературу буржуазно-націоналістичні тенденції.

Зв'язок з передовою громадсько-політичною думкою Росії став основою ідейних позицій І. Франка. Його любов до російського народу базувалась на глибокому розумінні корінних інтересів українського народу, зв'язаного одним політичним, економічним і культурним життям з великим російським народом. Через свою симпатію до «Росії Гоголів... Белінських... Добролюбових... Некрасових...» Франко став об'єктом наклепів з боку найбільш шовіністично настроєного крила партії «народівців», що, фетишизуючи, схиялялося перед «національними святощами». Франко засуджував національну пиху «народівців», їх чванливість, шовінізм, бундючність. «Москвофіли», які в політиці орієнтувались на російське самодержавство з його чорносотенною літературою, зі свого боку, обвинувачували Франка, як і всю прогресивну українську інтелігенцію, в ненависті до всього російського (розуміючи, звичайно, під «всім російським» царизм, жандармерію та реакційне дворянство). Письменник з надзвичайною переконливістю розбив ці наклепи.

«Ми всі русофіли, — писав він, — чуєте, повторяю ще раз: ми всі русофіли. Ми любимо великоруський народ і бажаємо йому всякого добра, любимо і виучуємо його мову і читаємо в тій мові, певно, не менше, а може й більше від вас... І російських письменників, великих світочів у духовнім царстві, ми знаємо й любимо... І ми чуємо себе ближчими до них, як до вас, чуємо себе солідарними з ними

¹ І. Франко, Літературно-критичні статті, Держлітвидав України, 1950 р., стор. 22.

у всім, що для нас дороге і святе, і високе, бо знаємо, що се не фрази, не «символи» якогось фікційного єдинства, а кровні, життєві здобутки вселюдської цивілізаційної праці... І в тім ми чуємо себе солідарними з найкращими силами російського народу, і се міцна, тривка і світла основа нашого русофільства»¹.

Іван Франко був великим знавцем російської літератури. Показовим у цьому відношенні може бути той факт, що його перу належить цілий ряд перекладів на українську мову творів російських письменників; серед них переклади творів Чернишевського, Некрасова, Пушкіна, а також ряд публіцистичних і літературно-критичних праць про творчість російських письменників. Йому ж належить заслуга першого на Україні популяризатора творів російської демократичної літератури.

Коли західноукраїнська реакційна газета «Галичанин» у 1903 році надрукувала брехливу статтю про М. Горького, Франко в розмові з кореспондентом «Киевской газети» висловив обурення з приводу цієї статті і висміяв неучтво редакторів газети. Високо оцінюючи творчість М. Горького, він заявив кореспондентові: «Заслуга Горького ще й тим велика, що своїм полум'ям заклик до боротьби й протесту він зумів повести за собою російську публіку і вбив таким чином декадентство, що розвивалось вже один час, в незначній, правда, мірі, в Росії...»

Найяскравішим свідченням того, в якій мірі солідаризувався Франко з російськими прогресивними письменниками, може бути виступ його на захист М. Горького, кинутого царським урядом в тюрму за відому відозву до повсталих солдатів у період революції 1905 року.

Очі всього освіченого світу, писав І. Франко, всіх свободолюбних людей звернені тепер на російську столицю, де в одній з найстрашніших тюрем «сидить і мучиться... один із світочів російського народу, одна з оздоб російського

¹ І. Франко, Літературно-критичні статті, Держлітвидав України, 1950 р., стор. 53—54.

письменства — Максим Горький... Всі почувають, що його смерть в тім казематі долила би оливи до огню, що тепер бухає в Росії, і, позбавляючи Росію одного з її вільних світочів, була би, може, тою іскрою, що запалює велику пожежу народного бунту»¹. Такими словами закінчив письменник свою статтю, під якою вмістив у перекладі на українську мову відозву М. Горького «До солдат».

І. Франко захоплено вітав російську революцію 1905 року. Хвилі цієї революції, що вибухнула в Росії, прокотилися по всій території України, в тому числі і по західноукраїнських землях. Стежачи з цікавістю за наростанням революційного руху в Росії, І. Франко намагався привернути увагу галицької молоді до цих подій і, показавши велике всесвітньоісторичне значення цього визвольного руху, тим самим революціонізувати її.

В «Отвертому листі до галицько-української молодіжі» він писав: «Схід Європи, в тім комплексі також наша Україна, переживає тепер весняну добу, коли тріскає крига абсолютизму і деспотизму і коли народні сили серед страшних катастроф шукають собі нових доріг, нових форм діяльності. Ви, молоді приятелі, — звертався він до молоді, — що з зацікавленням читаете новини з Росії, чи подумали ви про значення тих подій для нашої нації, для нас усіх і для кожного з нас особисто?»

В боротьбі за зближення української культури з передовою російською демократичною культурою виявився патріотизм І. Франка, який розумів, що тільки таке зближення відкриє широкі можливості для розвитку і процвітання культури українського народу.

Патріотизм Івана Франка виріс на демократичній основі і зміцнів у дружбі з великим російським народом. Любов до українського народу поет не мислить відірвано від любові до пригноблених трудящих мас інших народів:

¹ І. Франко, Літературно-критичні статті, Держлітвидав України, 1950 р., стор. 380 і 382.

«І чи ж перечить ся любов
Тій другій і святій любови
До всіх, що ллють свій піт і кров,
До всіх, котрих гнетуть окупи?
Ні, хто не любить всіх братів,
Як сонце боже, всіх зарівно,
Той щиро полюбить не вмів
Тебе, кохана Вкраїно!»

(«Моя любов») 1.

Інтернаціональні почуття поета, висловлені у вірші «Моя любов», звучали як протиставлення лжепатріотичним гаслам націоналістичних демагогів.

Спируючись на передову російську громадсько-політичну думку Іван Франко з позицій революційного демократизму завдавав відчутних ударів буржуазним націоналістам та їх отруйній ідеології в різноманітних її проявах.

Буржуазно-націоналістична ідеологія знайшла, як відомо, найбільше відбиття в історіографії. Основу теорії так званого «єдиного потоку» поклав ще буржуазно-націоналістичний історик Антонович, але свого завершення досягла вона в працях ватажка українських буржуазних націоналістів М. Грушевського. Фальсифікування Грушевським історії України, що виявлялося в перекручуванні очевидних історичних фактів, у їх невірному трактуванні, робилося з певною настановою, що впливала з класових позицій автора. Обстоюючи думку про безбуржуазність української нації, Грушевський намагався затушувати класові суперечності, перекласти вину за соціальний гніт на неукраїнців.

Іван Франко назвав націоналістичні концепції Грушевського «фальшивими історичними конструкціями», слабкість і нетривкість яких вже тоді була очевидна. На полях і в тексті творів Грушевського, які збереглися в особистій

¹ І. Франко, Вибрані поезії, Держлітвидав України, 1951 р., стор. 59.

бібліотеці письменника, знаходимо численні підкреслення, зауваження, знаки оклику і запитання в тих місцях, де Франко не погоджувався з тлумаченням певних історичних фактів Грушевським.

Отруйними соками «фальшивих історичних конструкцій» Грушевського живилась уся націоналістична література кінця ХІХ і перших десятиліть ХХ сторіччя.

Націоналістичні тенденції проявлялись зокрема і серед східноукраїнських письменників, особливо у творчості П. Куліша. Іван Франко дав рішучу відповідь Кулішеві, як поетові, що заперечував і висміював Шевченкову поезію, називаючи її «гайдамацькою музою».

Розглядаючи «Хуторну поезію» П. Куліша, в статті під таким же заголовком, Іван Франко викрив націоналістичну суть писанини Куліша, його дворянсько-поміщицьку пиху і зарозумілість, його формалістичне заперечення історичного минулого України, його невіру у власний народ, «котра в «Хуторній поезії» довела його до прямої, безпідставної наруги над тим народом...» Причиною цього були, як наочно показав І. Франко, реакційні ідейно-теоретичні погляди Куліша, основані на його класових позиціях. Куліш проголошував себе «народолюбцем» і в той же час у своїх віршах обливав брудом український народ, рекомендуючи йому європейську культуру. Іван Франко затаврував ганьбою і презирством брудні нападки Куліша на український народ, на народ, який дав Хмельницького і Шевченка. Письменник-демократ вказував, що європейська культура, про яку мріяв П. Куліш, мала насадитися в Галичині у такій формі, щоб українське населення признало знову своїми панами внуків колишніх магнатів Сапег, Жолкевських та Чарторийських і ці нові пани мали б стати на чолі національного руху українського народу. Хоч як це не фантастично, писав Франко, проте нема ніякого сумніву, що саме така думка була у Куліша і у тих, хто проводив з ним переговори у Львові. Саме такий був зміст Кулішевої ідеї «компромісу з ляхами».

Іван Франко викрив ліберально-буржуазний характер Кулішевої ідеї угоди з польськими панами. Вона ґрунтувалася на тому факті, що наприкінці минулого століття західноукраїнська буржуазія в силу історичних обставин перебувала у не вигідних для неї стосунках з польською шляхтою, яку підтримував австрійський уряд. Польське панство проводило політику колонізації західноукраїнських земель, часто здійснюючи її і в формі поширення католицизму. Тому українська буржуазія в ім'я захисту своїх класових інтересів висунула ідею «єднання з поляками», прикриваючи цим своє прагнення до єднання з польською буржуазно-клерикальною верхівкою. Розкриваючи справжній зміст кулішевої ідеї компромісу, Іван Франко з обуренням писав:

«Куліш бажає братерства між русинами¹ й поляками. Добре, і ми його бажаємо, так, як бажаємо щирого братання нашого народу з кожним другим. Та тільки ж кого розуміє д. Куліш під назвою «поляки», «ляхи»? Дивна річ. Гадав би хто, що польський люд. Та де там! Він розуміє панів, власників, а про люд йому байдуже... А з панами, з багатирями, неробами та марнотратниками народного добра народові робочому не то що не треба, а й не мож годитися, бо тут згода була би — підданям, похиленням шиї в ярмо»².

Франко рішуче відкидав кулішеве трактування компромісу. Він був активним поборником ідеї братерства народів українського і польського, але вважав, що угода повинна укладатись на щиро демократичних началах між польськими і українськими трудящими.

Серед західноукраїнської націоналістичної буржуазії в 90-х роках велися розмови, а далі робилися й конкретні спроби щодо політичного примирення з польською націоналістичною буржуазією, яка займала високі пости в бюрократичній системі Австро-Угорщини. Лідерам укра-

¹ Русин, руський, Русь — тут і далі в цитатах дається в значенні українцев, український, Україна. — З. Ф.

² І. Франко, Літературно-критичні статті, Держлітвидав України, 1950 р., стор. 110—112.

їнської буржуазно-націоналістичної партії «народівців» О. Барвінському та Ю. Романчукові, ультралояльним австрійським патентованим «патріотам» (обидва, до речі, були депутатами австрійського парламенту), вдалося на короткий час укласти угоду, внаслідок якої партія народівців добилася тільки невеликої шкільної реформи. Ініціатори угоди намагались роздути значення цього примирення і назвали його навіть «ною ерою» суспільних відносин у Галичині. Ця «нова ера» розглядалась барвінськими, романчуками і компанією в плані одержання нових ласк і добродійств для себе з боку австрійського престолу. Намагаючись залучити на свій бік народні маси, «новористи» проводили в народі посилену агітацію за намічену ними програму. Але проект програми, складений Романчуком, не знайшов підтримки в народних масах. Дорогою угодовства, слідом за Романчуком, пішла лише частина депутатів у парламенті — всякі охримовичі, мандичевські, вахнянини.

І. Франко саркастично висміював провал «нової ери», до якої з самого початку ставився негативно. В статті «Політичний огляд», у 1893 році, він пророчив Барвінському та його партії і формальне злиття з найбільш консервативною партією клерикалів.

«...Чутка є, — писав Франко з іронією, — що з новим роком має постати у Львові новий орган — рішучо клерикальний, котрого задачею буде допомогти до зорганізування руського клерикального сторонництва. Звісно, на чолі сторонництва стояти будуть наші ієрархи, але позаяк це сторонництво не буде складатися з самих попів, а орган його має доказувати, що вся суспільність... перейнята ідеями уніатсько-клерикальними, то головою світської часті того сторонництва буде д. Барвінський. Може бути навіть, що новий орган цього сторонництва постане із зіллятя «Правди» (газета українських буржуазних націоналістів, виходила у 1867—1880 і 1888—1896 роках. — З. Ф.) з «Душпастирем» (органом клерикалів. — З. Ф.).»

Хоч на ділі до такого злиття не дійшло, але два духовні близнюки — буржуазно-націоналістична та клерикальна партії — завжди діяли рука в руку і сприяли одна одній.

Українські буржуазні націоналісти, що звили собі гніздечко ще й в таких органах, як «Діло», частково «Зоря» та інших, проповідували на їх сторінках націоналізм, проголошували культ «національних святощів».

В листі до А. Кримського, застерігаючи його, людину, не обізнану з суспільними умовами Галичини, від можливих помилок, Іван Франко піддав гострій критиці політичне обличчя націоналістичної газети «Правда». Він писав, що буржуазно-націоналістична «Правда» маскувалася під захисницю «народних святощів», а на ділі всі свої зусилля спрямовувала на розпалювання націоналістичних настроїв. «Добре то говорити абстрактно про «народні святощі», про націоналізм і т. інш., але завсігди треба дивитися, хто, як і в якій цілі орудує тими святощами»¹. Франко вказував на те, що ця газета була збіркою брехень, крутіїства та пустої фразеології; що видавалася вона на гроші польських магнатів, і зовсім не в інтересах українських трудівників, а в інтересах буржуазії, яка уклала ганебну угоду з австрійським урядом та католицькою верхівкою. Неабияку роль в укладенні цієї угоди, як підкреслював Франко, відігравав один з верховодів буржуазних націоналістів О. Барвінський.

Газета Барвінського, проповідуючи розгнuzданий націоналізм, в одній із своїх статей зробила наголос на тому, що нібито тільки від великоруської «государственности» терплять утиски всі пригноблені нею національності. Іван Франко викрив фальш цього твердження і вказав на багато прикладів національного гноблення в інших державах, зокрема на ставлення Бісмарка до поляків та ельзасців. «Чи не чував ніколи, — питав Франко автора

¹ Архів І. Франка, № 601, лист № 4 (1890 р.)

статті, — що німецький філософ Гартман... видумав також слово «ausrotten» (викоренити — З. Ф.), як суть поведінки німецького уряду з поляками?.. От тим-то й ба, — робить висновок письменник, — що і Бісмарк і його Гартман, нищачи поляків у Познанщині, руйнуючи Ельзас для того тільки, щоб викоренити елемент французький і симпатію до Франції, роблять це виключно іменем улюбленого редакцією «Правди» націоналізму, іменем «чистоти раси» і «однорідності національної держави», себто іменем таких речей, до котрих ред. «Правди» зітхає, як до найвищих ідеалів цивілізації людської і поступу політичного»¹.

Аналогічні оцінки діставали від І. Франка й інші націоналістичні газети та деякі неперіодичні видання. Він критикував газети «Діло», «Молода Україна», «Буковина», осуджував їх безпринципність, непослідовність, критикував їх політичні програми.

В полеміці з приводу декількох програмних статей газети «Буковина», в яких було виявлено безпринципне ставлення до проблем економіки, Іван Франко підніс і підкреслив важливість економічного фактора в соціальній боротьбі народних мас. «Уся соціальна боротьба наших часів, — писав він, — у головній мірі... зводиться на усунення економічного визиску в усякій формі...»

Буржуазні писаки школи Куліша — Грушевського, розпалюючи націоналістичні почуття, романтизували і опоетизували історичне минуле України. Всяких сомків і брюховецьких та їм подібних робили трохи чи не національними героями. Така «література», зрозуміло, викликала справедливе обурення поета-демократа. Заслуга Івана Франка в тому, що він не допускав друкування подібної шкідливої націоналістичної писанини у виданнях, які він редагував. В листі до М.Павлика І. Франко обурювався з приводу присланої Павликом статті, в якій автор ідеалізував реакційні явища в минулому України. «По якого чорта, —

¹ І. Франко, Літературно-критичні статті, Держлітвидав України, 1950 р., стор. 31—32.

писав він, — ви прислали мені статтю про гетьманів? Хіба гадаєте насправду, що тут немає що ліпшого друкувати, як таке свинство, котре нікого не обходить, крім Барвінського і Комп... Нам тепер треба подавати важніші речі, — у нас і так тота нещасна, лихо понята історія, довела до того безглузлого націоналізму та самостійництва, котрим «Правда» так величається, як порося орчиком».

Буржуазно-націоналістичні літератори, які намагались створювати культу «національних героїв», «народних пророків», водночас замовчували революційну спрямованість Шевченкової поезії. Подаючи у скороченому та в сфальсифікованому вигляді його твори, по-своєму тлумачачи їх, вони намагались зробити Шевченка «своїм» поетом. Їх намагання прикриватися ім'ям великого Кобзаря в своїх класових інтересах І. Франко висміяв у сатиричному вірші «Шевченко і поклонники»:

«Апостол правди і науки,
Котрого ждав ти день по дню,
Прийшов, простяг потужні руки, —
І Легіон ім'я йому.
Но ті, що змаленьку кормились
Дум твоїх скорбних молоком,
По всьому світові хвалились
Тобою, своїм співаком,
Ті, як нового гостя вздріли,
Позатикали вуха всі,
А то й в поліцію побігли,
Низькопоклонники твої»¹.

Націоналізм, культивований буржуазією різних національностей Австро-Угорської імперії, в якій би формі він не проявлявся, як би він не виступав, відверто чи замасковано, хто б не були його ідеологи, — натрапляв на осудження з боку письменника-демократа і всієї прогресивної української інтелігенції.

¹ І. Франко, Вибрані поезії, Держлітвидав України, 1951 р., стор. 269.

У цій боротьбі з націоналізмом яскраво виявлявся інтернаціоналізм І. Франка, який в усій своїй діяльності виступав проти буржуазних націоналістів, на захист інтересів трудящих мас. Зокрема, це видно і з його виступів проти польських націоналістів у питанні про відносини між українським і польським народами.

Кровним бажанням українського трудового населення Галичини, поставленого в силу історичних обставин в тісні взаємовідносини з народом польським, було дружнє співробітництво на основах повної демократії. Але польська шовіністично настроєна буржуазна верхівка, не перестаючи мріяти про реставрацію шляхетської Польщі з кордонами від Балтійського до Чорного моря, всіляко роздувала штучно розпалюваний австрійським урядом національний антагонізм. Ідея створення Польщі «від моря до моря» підносилась націоналістами польському народові у вигляді найвищого патріотичного обов'язку.

Відсіч цим шовіністичним претензіям та експансіоністським зазіханням польської реакції на споконвічні українські землі дав І. Франко в гострих публіцистичних статтях: «Наш погляд на польське питання», «Воскресеніє чи погребеніє», «Панство і косяцол» («Держава і косяцол») та ін. Письменник указував, що ідея відновлення «Польщі від моря до моря» за рахунок поневолення інших народів «а особливо на непольських землях є ділом *політично безрозумним, з етнографічних взглядів безпідставним, Са, навіть для самої польської народності дуже шкідливим, отже ж і непатріотичним*». Іван Франко вказував, що такий «патріотизм», основою якого є перспектива гноблення інших народів, є «не патріотизмом, а навмисною, або й ненавмисною зрадою» щодо польської народності та її кровних інтересів.

Одна з тодішніх найреакційніших польських газет «Час», граючи на націоналістичних інстинктах польської буржуазії, ширила думку, начебто розв'язання «українського питання» в межах Австро-Угорщини може загрожувати

вати австро-німецькому централізмові та католицькій церкві. Тим самим польські реакціонери намагалися штовхнути австрійський уряд на шлях репресій по відношенню до українського народу, якій тоді став посилено добиватись своїх прав. Газета «Час» вимагала від українців беззастережної вірності «державі і католицькій церкві». Ця вимога відбивала прагнення польських буржуазних націоналістів поневолити український народ. Вони сподівалися через католицтво здійснити полонізацію. Іван Франко у статті «Паньство і косьцюл» (1883 рік) викрив і висміяв ці підступні спроби польського панства. «Чи ж думає може «Час», — запитував з іронією наприкінці письменник, — що премудрим політикам польським удасться коли зробити собі з нас вигідних фанатичних піонерів — полонізації прочої Русі?!»

Франко, бажаючи польському народові добра, застерігав його від того згубного для нього шляху, яким хотіли вести його задурманені шовінізмом польські «патріоти»-демагоги. В статті «Воскресеніє чи погребеніє» (1884 рік) він писав, що для польського народу «одинокє условіє існування Польщі є федеративний союз її з народами непольськими на східних межах польського племені, побудований на підставі повної рівноправності і якнайширшої народної і громадської автономії кожного поодинокого союзного племені». Він указував полякам, хто повинен бути їх союзником і куди їм звертати свої погляди. Цей союзник, говорив І. Франко, є не на Заході, а на східних межах польського племені. Отже, на думку письменника, тільки зв'язок Польщі з слов'янським світом, особливо зі Сходом Європи, був би запорукою її державного суверенітету.

Аналогічно розв'язував І. Франко проблему політичної самостійності України. Всупереч твердженням буржуазно-націоналістичних теоретиків, які пропагували «національну самостійність» України, що її вони мислили тільки у відриві від Росії, Франко оцінював політичний

зв'язок з Росією, як фактор, що єдино може сприяти як економічному, так і культурному розвитку України. В рецензії на книгу Бачинського «Україна іредента» І. Франко писав: «Звісно, термін «політична самостійність» не треба розуміти зараз як цілковитий сепаратизм від Росії, як конечність сотворення окремої української держави. Політична самостійність можлива і в зв'язку з Росією, при федеральнім її устрою. До такого устрою пруть власне факти економічного життя...»

В боротьбі з українським і польським націоналізмом та тупим реакційним галицьким обивательством Франко виявив свій незламний характер. В статті-сповіді «Дещо про себе самого» він признавався, що не любить західноукраїнської філістерської буржуазно-націоналістичної інтелігенції. «Так мало серед них, — писав він про буржуазних націоналістів, — найшов я справжніх характерів, а так багато дрібничковості, тісного егоїзму, дволичності й пихи, що дійсно не знаю, за що я мав би їх любити»¹. І для них він не бачив світлого майбутнього. В цій же статті він піддав також нищівній критиці «патентованих» патріотів з табору польської націоналістичної буржуазії, «котрі мають уста повні Польщі, а серце котрих холодне для недолі польського селянина й наймита».

З приводу цієї статті націоналісти зчинили неймовірний галас. Вони обвинувачували поета в нелюбові до України. На галас націоналістів і їх лайку Франко з глибоким спокоєм і впевненістю відповів поезією «Україна мовить»²; в уста України Іван Франко вклав такі слова, адресовані самому собі:

«І що тобі за кривда сталась?
Шо підняли на тебе галас:
«Не любить Русі він ні раз!»

¹ І. Франко, Літературно-критичні статті, Держлітвидав України, 1950 р., стор. 218.

² І. Франко, Вибрані поезії, Держлітвидав України, 1951 р., стор. 152.

Наплюй! Я, синку, ліпше знаю
Всю ту патріотичну зграю
Й ціну її любовних фраз».

На зойки галицьких обивателів поет відповів також віршем «Сідоглавому», адресованим Ю. Романчукові, в якому протиставив свій демократичний патріотизм облудному «патріотизмові» націоналістичних демагогів. Іван Франко іронізує з «патріотизму» націоналістів, з їх удаваної «любові» до України. Письменник зазначає, що вони «люблять» Україну «як хліб і кусень сала», «як добре пиво», «за те, що гарно вбрана» і т. п. і протиставить їм свою справжню любов до народу, прагнення поліпшити його важку долю. Відповідаючи Романчукові, він заперечує «патріотизм» націоналістів:

«Бо твій патріотизм —
Празнична одежина,
А мій — то труд важкий,
Гарячка невдержима.
Ти любиш в ній князів,
Гетьманя, панування, —
Мене ж болить її
Відвічне страждання»¹.

Революційний пафос поезії Івана Франка, його демократичний світогляд, пропаганда соціалістичних ідей та його гострі виступи проти українського і польського буржуазного націоналізму викликали лють всієї галицької реакційної інтелігенції, яка де тільки могла, намагалася шкодити письменникові. Розуміючи, яким великим авторитетом і любов'ю користувався Іван Франко серед молоді, яким могутнім відгомном відбивалися в серцях народних мас його прагнення і сподівання, вона докладала всіх сил, щоб не допустити цього — найбільшого на той час знавця української і світової літератури — до викладання в університеті, боячись, щоб очолювана ним ка-

¹ *І. Франко*, Вибрані поезії, Держлітвидав України, 1951 р., стор. 154.

федра не перетворилася в трибуну революційного слова. Вороги Франка також тричі провалювали його кандидатуру на виборах до австрійського парламенту.

Та незважаючи на всі переслідування, Франко ніколи не йшов на компроміси. Величною і дужою постає перед нами постать І. Франка на фоні цієї нещадної і жорстокої боротьби передової революційно-демократичної ідеології проти реакційної буржуазно-націоналістичної.

* *
* *

Боротьба демократичної ідеології проти ідеології буржуазно-націоналістичної відбилася в літературі того часу. Наприкінці ХІХ і початку ХХ століття в українській літературі утверджувався революційно-демократичний напрям, зачинателем якого був великий Шевченко. На традиціях Кобзаря виросла ціла плеяда молодих письменників, найвидатнішим серед яких був Іван Франко. Українські революційно-демократичні письменники проводили боротьбу проти буржуазно-націоналістичної літератури, яка намагалася відвернути народні маси від революційного руху.

І в цьому відношенні Іван Франко діяв під значним впливом російської революційно-демократичної суспільної думки, ішов за російською критикою, яка стверджувала реалізм і бойовий демократизм в літературі та мистецтві і гостро осуджувала теорію «мистецтва для мистецтва».

В одній із своїх раних статей «Слівце критики» — рецензії на поетичні твори галицького письменника з «народівського» табору К. Устияновича — молодий І. Франко визнав основним недоліком його поезії брак об'єктивності і правдивості. При цьому Франко послався на В. Белінського, який казав, що суб'єктивність — то смерть поезії.

Великий письменник-демократ виразно показав своє негативне ставлення до ідеалістичних теорій та націоналістичних концепцій, які знаходили свій вияв у публі-

цистичних виступах І. Нечуя-Левицького, С. Єфремова, Б. Грінченка та інших.

В статті І. Франка «Література, її завдання і найважливіші ціхи» різкій критиці піддано націоналістичні погляди І. Нечуя-Левицького. Франко рішуче виступив проти вимог Нечуя-Левицького, що їх той ставив як обов'язкові для кожного українського письменника. Ці вимоги, викладені Нечуєм-Левицьким у статті «Сьогочасне літературне прямування», вели до натуралізму і національної обмеженості. Іван Франко указав на те, що в теоретичних проблемах та в питаннях літературного розвитку Нечуй-Левицький в основному продовжував буржуазно-націоналістичні настанови П. Куліша, що зводились до категоричної вимоги «відрубності» двох братніх літератур — української та російської — і до антидемократичного трактування проблем тенденційності літератури. Франко викрив заплутаність та реакційність тверджень Нечуя-Левицького і водночас обгрунтував реалістичний принцип, як основний принцип літератури, прогресивної своєю ідейною спрямованістю, виявивши матеріалістичне розуміння естетичних явищ.

Стаття «Література, її завдання і найважливіші ціхи» є показовою для письменника в тому відношенні, що в ній Франко послідовно провів метод революційно-демократичної критики і наочно довів свою ідейну близькість з передовою російською літературно-критичною думкою, з літературно-естетичними настановами Белінського, Добролюбова, Чернишевського. Як незаперечну істину, висунув І. Франко твердження про тенденційність всякого літературного твору. Полемізуючи з Нечуєм-Левицьким, Франко писав: «Література, стояча понад партіями—се тільки ваш сон, се ваша фантазія, — але на ділі такої літератури не було ніколи. А ваші вічні закони естетики, се... старе сміття, котре супокійно догниває на смітнику історії і котре перегризають тільки деякі платні осли-літерати, що пишуть на лікті повісті та фейлетони до німецьких та

французьких газет. У нас єдиний кодекс естетичний — життя»¹.

Основним законом естетики є, на його думку, відображення дійсності в усіх її різноманітних проявах. У трактуванні І. Франка реалістичний принцип вимагає від письменника не тільки простого, нехай навіть найбільш вірного та майстерного, копіювання життя, але й аналізу соціальних і психологічних явищ, з'ясування їх причин і наслідків та зумовленого позиціями автора критичного підходу до їх оцінки.

Література, за Франком, «громадить і описує факти щоденного життя,... а разом аналізує їх і робить з них виводи, — се її *науковий реалізм*; вона через те вказує хиби суспільного устрою... і старається будити охоту і силу в читателях до усунення тих хиб — се її *поступова тенденція*»². Отже письменник підкреслює велике виховне і перетворююче значення літератури, яка «повинна бути робітницею на полі людського поступу». В цій статті письменник відкинув пануючі в західноєвропейському літературознавстві естетичні канони і формулки, що ґрунтувалися здебільшого на ідеалістичному світосприйманні. Ці канони і формулки намагався провести слідом за Кулішем Нечуй-Левицький разом з буржуазно-націоналістичними літературознавцями типу С. Єфремова та О. Барвінського. Іван Франко протиставить їм метод революційно-демократичної критики.

Великий Каменяр боровся з реакційними теоріями в літературі і водночас викривав безпринципність буржуазно-націоналістичної критики, що маскувалася голослівними фразами. В статті «Принципи і безпринципність» письменник дав гостру відповідь ватажкові українського буржуазного націоналізму Єфремову на закиди останнього щодо деяких художніх творів, вміщених в журналі «Літературно-

¹ І. Франко, Літературно-критичні статті, Держлітвидав України, 1950 р., стор. 27.

² Там же.

науковий вісник» (одним з редакторів якого був І. Франко). Він показав, що ефремовські гасла про завдання літератури фактично виправдували декадентство з усіма його негативними рисами, відбивали намагання штовхнути українську літературу на невірний шлях.

Аналізуючи творчість окремих українських письменників, І. Франко чітко відмежовував прогресивне від реакційного. З цього погляду характерною може бути його оцінка літературної діяльності Б. Грінченка, письменника націоналістичних переконань. В листі до А. Кримського, не погоджуючись з думкою останнього, І. Франко заявляв: «Не міг би я тільки згодитися на ваш суд про Чайченка (літературний псевдонім Грінченка — З. Ф.) ... Ви зачисляєте його до прогресивного табору та бачите в нім якісь свіжі тони чи ноти. По моєму він обсерватор життя дуже мізерний, по думкам не йде далі пересічного російського ліберала, ... а його белетристика, а особливо поезія, доволі чисте пустомельство... Пробирав я читати його «Сонячний промінь» — та все-таки не міг дочитати до кінця цієї скучно однотонної папки, повторюючої зади російської післятургенівської школи»¹.

В 90-х роках ХІХ століття серед української буржуазії, що звикла завжди по-рабському схилитись перед іноземщиною, прищеплюється імпортований з буржуазної Європи літературний напрям декадентства, яке охоплює майже всю буржуазно-націоналістичну літературу і стає серйозною загрозою розвитку української літератури на демократичних основах. Тому боротьба з декадентством стає першочерговим питанням дня.

Іван Франко в серії своїх статей («Слово про критику», «З чужих літератур», «Юрій Брандес» та ін.) піддав глибокому аналізу писанину сучасних йому декадентів, розкривши соціальні та філософські коріння декадентства і вказавши на його класову тенденційність.

¹ Архів І. Франка, № 601, лист № 7 (1892 р.).

Буржуазне суспільство, в передчутті своєї неминучої загибелі, переживало гостру кризу, яка виявлялася зокрема в духовному занепаді, найбільше відчутному в галузі ідеології. В усіх галузях культурного життя помічались ознаки пересиченості та виродження. В тупик зайшла буржуазна філософія з вульгарною соціологією, з одного боку, та з суб'єктивним ідеалізмом, який завершився найреакційнішою його формою — ніцшеанським культом «надлюдини», з другого боку. Ідейна криза з властивими їй патологічними проявами привела в літературі до занепадництва. Взявши початок від групи французьких поетів, декадентство стало пануючим в усій буржуазній Європі.

В буржуазних літературних колах того часу, як відзначав І. Франко, вважалося, що той хто не пише в дусі Ніцше, не йде за слідами Бодлера, Верлена, Меттерлінка, Ібсена та Гарборга, той не письменник, не варт доброго слова.

Іван Франко розцінював декадентство, як явище недовговічне, викликане передсмертною агонією буржуазії. Тому, ідейна порожнеча поезії декадентів, як зазначав він, була до смаку тільки націоналістичній буржуазії.

«Продукція писарських машинок, — писав І. Франко, — хоч би й найновішої конструкції, все ще не є літературою, а бездарність, удрапована в філософію всіх песимістів та «надчоловіків», у тумануваті фрази та звуки всіх символістів, сатаністів та декадентів на купу, все ще не здобуде собі нічого більше, крім хвилевого ефекту»¹.

В цілому поезія декадентства і його ідейних близнюків — символізму, експресіонізму та модернізму — характеризувалася відходом від соціальних проблем у сферу містики й вироджуваності почуттів, нездоровою еротикою, гонитвою за оригінальністю та вишуканістю форми, якою, власне кажучи, прикривалася убогість думок. Оцінку декадентству дав Франко в статті «Слово про критику»: «Навіть в тих своїх відломах і проявах, — зазначав він, —

¹ І. Франко, Літературно-критичні статті, Держлітвидав України, 1950 р., стор. 243.

що найсистематичніше тікають від усяких соціальних тем, найзавзятіше відхрещуються від зв'язку з суспільністю, найрадикальніше йдуть або силуються йти врозріз з її утертими виображеннями, з її смаком і віруваннями, бачимо, коли вже не зовсім безцільне і бездарне шукання оригінальності, ...коли вже не хворобливі вибрики зіпсованого смаку, не проби дряпатися по стінах («малювати словами», «робити музику словами» і т. ін.), то в усякім разі *документи певних суспільних процесів, симптоми хвороб (сучасний декадентизм — симптом хворобливого рознервування, безідейності і відчуті безцільності життя серед буржуазної молодіжі різних країв)* та духовних переломів...¹ (підкреслення моє. — З. Ф.).

Письменник показав, що поезія декадентів з її лозунгом «мистецтво для мистецтва» насправді є тенденційна. Сама спроба відійти від життя в сферу «чистого» мистецтва, побоювання ставити і розв'язувати проблеми суспільного життя з його гострими соціальними суперечностями визначали її класову суть. Ця тенденція вип'ячувалась в їхній поезії тим виразніше, чим завзятіше робилися спроби для її приховання; так розумів і пояснював її Іван Франко. «Многі з новочасних поетів, — писав він, — котрі силкуються бути безідейними, щоби, мовляв, служити штуці для самої штуки, красоті для краси, без відома попадають у тенденційність. Не маючи або не хочючи мати ніяких живих людських інтересів, бажаючи буцімто стояти поза буденною боротьбою верстов, змагань і ідеалів, на вершинах чистої краси, вони закривають тим перед очима публіки або своє нерозуміння життя, або свій цинічний індивідуалізм. І що ж дають їй за те? В найліпшім разі безцільну гру слів і форм, колористичні контрасти, барвисті декорації, за котрими нема нічого живого і реального»². А це, вказував далі письменник, також тенденція, що розходиться з справжньою метою поезії.

¹ І. Франко, Літературно-критичні статті, Держлітвидав України, 1950 р., стор. 41—42.

² Там же, стор. 240—241.

Основним критерієм ідейності мистецтва Іван Франко вважав його демократизм. Перед літераторами він ставив завдання високо тримати прапор ідейного демократичного мистецтва, всіляко сприяти його розвитку, переборювати різні занепадницькі течії. Він писав, що «обов'язок усякої національної літератури і кожного писателя та критика, свідомого своєї мети — реагувати проти шкідливої моди, поборювати її властивими йому літературними способами»¹.

З таких позицій підходив письменник до оцінки літературних творів. Так, знайомлячи галицьку читацьку публіку з діяльністю датського критика другої половини ХІХ століття — Юрія Брандеса і вказуючи на широке коло його літературних інтересів та на всебічну ерудицію, що давала йому можливість охопити багато найрізноманітніших питань, І. Франко відзначав неспроможність цього критика піднятися до рівня передової філософської думки. Причиною цього, як указував І. Франко, був перехід Брандеса на позиції філософського суб'єктивізму, а також неглибокий аналіз художніх творів, без розгляду соціальних коренів явищ і подій. При такому аналізі Брандес, за словами Франка, «часто замість критики подає нам тільки художнє враження, не доходить до основ, на яких стоїть сей твір, не дає відповіді на тисячні суспільні та моральні сумніви, які розбуджує він у душі читача»².

Стаття «Юрій Брандес» є характерною для письменника-демократа в тому розумінні, що вона показує нам, які вимоги ставив Іван Франко перед літературною критикою революційно-демократичного напрямку.

В українській літературі занепадницькі, модерністські настрої знайшли ґрунт головним чином серед поетів буржуазно-націоналістичного табору, переважно у поетів молодого покоління.

¹ І. Франко, Літературно-критичні статті, Держлітвидав України, 1950 р., стор. 247.

² Там же, стор. 326, стаття «Юрій Брандес».

Великою заслугою Івана Франка є те, що він, будучи редактором численних літературних видань, переборював усі спроби зорієнтувати його на друкування модерністської, декадентської та символістської писанини. Навпаки, в редагованому ним журналі «Життя і слово», він, під рубрикою «З уст народу», в 1894—1898 роках систематично публікував фольклорні матеріали і широко коментував цю народну творчість. Франко гостро осуджував націоналістів за їх плазування перед загниваючою буржуазною культурою Західної Європи.

В 1901 році І. Франко в оглядовій статті «З останніх десятиліть ХІХ в.» ще констатував відрадний факт, що реакційні, привезені з Заходу літературні напрями не знаходять тривкого ґрунту на Україні: «Одно тільки можемо сказати не без певної гордості:— писав він,— течії антинародні і антисупільні, хоч проявлялися і проявляються і серед нас і старанно прищеплюються нам посторонніми дбайливими руками, на літературнім полі досі звичайно були зроду обтяжені прокляттям безплідності, крім мізерних зелепуг (недозрілих творів. — З. Ф.) і однодневниць, не могли спродити нічого»¹. А вже в 1906 році йому довелося виступити з критикою поетів-модерністів, літературні позиції яких сформулював буржуазно-націоналістичний поет Микола Вороний. Модерністські гасла впливали з ідеалістичної філософії індивідуалізму. Для поетів-декадентів, як писав І. Франко, нема нічого вищого над власне я, нема законів понад власний темперамент, нема естетики понад власну хвилеву вподобу, нема моралі понад власні, нічим не в'язані пориви.

У своїй відомій «Посвяті» І. Франко з їдким сарказмом висміював літературне кредо модерністів, поетів, які намагалися відійти від суспільного життя, від боротьби, сховатися у затишку; хотіли:

¹ І. Франко, Літературно-критичні статті, Держлітвидав України, 1950 р., стор. 346.

«Пісень свободних і безпечних,
Добутих із глибин сердечних,
Де б той сучасник, горем битий,
Душею хвильку міг спочити»¹.

Цілком протилежними були погляди І. Франка на роль поета і завдання сучасної йому літератури. Душа поета, в його розумінні, — це «еольська арфа», чутлива до народного горя і страждань, що мусять найти вияв у його творах. Не в надхмарних висотах літати має поетова муза.

«... не та година!
Сучасна пісня — не перина,
Не гошпітальнее лежання, —
Вона вся пристрасть і бажання,
І вся огонь, і вся тривога,
Вся боротьба і вся дорога,
Шукання, дослід і погоні
До мет, що мчать на небосклоні»².

Поезія, за Франком, повинна мати життєдайну, революціонізуючу силу:

«...Слова — полова,
Але огонь в одежі слова —
Безсмертна, чудотворна фея,
Правдива іскра Прометея»³.

Інакше поезія і поет розійдуться з своїм призначенням. І. Франко указував, що поетові не може дати жодного задоволення світ індивідуальних почуттів, поривів і бажань. У відповіді М. Вороному прозвучали не тільки повчальні нотки письменника-вчителя і вихователя літературної молоді, але й полемічний запал, якому додавав гостроти іронічний тон революціонера-демократа.

Нещадній критиці піддав Франко західноукраїнських поетів-модерністів на зразок Луцького, Пачовського, Твердохліба, Чарнецького, об'єднаних спільною фірмою

¹ І. Франко, Вибрані поезії, Держлітвидав України, 1951 р., стор. 207.

² Там же, стор. 208.

³ Там же, стор. 209.

«Молода Муза». Він іронізував з їхнього «Маніфесту», випущеного з-під пера буржуазно-націоналістичного писака О. Луцького. Детально розглянувши «Маніфест» молодомузців, він з властивим йому вбивчим сарказмом висміяв основні його положення, показав, що набором пустих слів як от про «волю і свободу змісту і фрази», «царство сучасних сумнівів» і т. п. Луцький силкувався представити молодомузців у вигляді «новаторів», які нібито поривають з усіма існуючими досі літературними традиціями і вимощують шлях «новій» літературі. В іншій своїй поезії «О. Люнатикові», адресованій тому ж вожакові молодомузців, поруч із критикою рабського плазування буржуазно-націоналістичних лібералів перед розтлінною, ідейно убогою західноєвропейською літературою, поет-революціонер висловив думки про роль письменника в суспільстві і жаль, що молодші покоління «схнуть і в'януть» передчасно. Поезія закінчується такими рядками:

«...Ех, якби я геній був!
З тих істерій, неврастеній
Я б вас чаром слів добув;
Я б, мов вихор, вас з собою
Рвав до ясних світлих мет,
І до жертви, і до бою
Вів би ваш я смілий лет!
Я б вам душі переродив,
Я б вам випрямив хребти,
Я б мужів з вас повиводив —
Навіть з малп таких, як ти!»¹

Яскравою ілюстрацією того, як ставився І. Франко до літературних вправ реакційних письменників, може бути хоч би такий факт. В його особистій бібліотеці збереглася збірка поезій буржуазно-націоналістичного поета Володимира Масляка. Ця збірка рясніє Франковими помітками,

¹ І. Франко, Вибрані поезії, Держлітвидав України, 1951 р., стор. 281.

підкресленнями, знаками оклику і знаками запитання до окремих слів, а то й цілих фраз. На полях книги багато зауважень на зразок: «тьфу!», «безглуздя», «пустословіє», «парафраза пісень народних», «хто?», «кого?», «роса має силу смуток проганяти??» і т. ін. Ці зауваження свідчать про негативну оцінку Франком бездарної писанини Масляка. Так само нещадно громив він і лжемосквофільського поета Д. Вергуна (у статті «Московська ластівка на Галицькій русі»), що зазнав сильного впливу модерністських течій.

Гостро критикуючи все реакційне, низькопробне, І. Франко в той же час знаходив теплі слова для схвалення і підтримання всього справді творчого і прогресивного.

Цілком справедливо В. Стефаник назвав Франка «нашим найкращим учителем, ясним сонцем..., якого не можемо забути».

Яскраво і з любов'ю змальовує основні риси творчої діяльності Івана Франка М. Коцюбинський у своєму рефераті про нього. Він пише, що Франка «інтересують соціальні й економічні сторони... життя, гніт, страждання і всяка кривда. Наскрізь гуманний, чоловічний, Франко оддає своє серце і всі свої симпатії тим, хто «в поті чола» добував хліб не тільки собі, а й другим, тим, що самі не роблять».

М. Коцюбинський указував на те, що «малюючи в цілому циклі «Бориславських оповідань» війну між капіталом і працею, Франко не може лишитися тільки холодним, об'єктивним обсерватором. В тих оповіданнях ви бачите більше самого Франка — Франка-борця, який не криє своїх симпатій і антипатій, борця, що часом перемагає в нім артиста...

У нього не має шовінізму; люди діляться на два табори — на кривдників, проти яких він гострить, як меч, своє слово, і покривджених, яким він оддає своє серце.

Як і В. Стефаник, М. Коцюбинський говорить, що на творах Франка, на його ідеях виховалось ціле покоління.

Великий Каменяр пильно стежив за зростанням молодих талантів, допомагав їм закріпитись на реалістичних позиціях. Згадаймо лише, яку високу оцінку дав Франко тоді ще молодій поетесі Лесі Українці. Аналізуючи її першу збірку «На крилах пісень» та пізніші поеми й вірші, опубліковані в галицьких періодичних виданнях до 1898 року, він схарактеризував Лесю Українку як одного з найбільших майстрів української революційно-демократичної літератури. Великого значення він надавав її громадсько-політичній ліриці, в якій були виражені передові соціалістичні ідеї. Співставляючи її творчість з творчістю тодішніх поетів, які або потрапили в полон модернізму, або не могли вибратися з полону епігонів Шевченка, Іван Франко відзначив не тільки оригінальний талант Лесі, але й оптимізм, бадьорість та революційний пафос її поезії.

В статті «Леся Українка» він писав: «Від часу Шевченкового «Поховайте та вставайте, кайдани порвіте» Україна не чула такого сильного, гарячого та поетичного слова, як із уст сеї слабосилої, хворої дівчини. Правда, українські епігони Шевченка не раз «рвали кайдани», віщували «волю», але се звичайно були фрази, було пережовування не так думок, як поетичних зворотів і образів великого Кобзаря. Леся Українка не силкується на Шевченків пафос, не пережовує його термінології; у неї є свій пафос, своє власне слово»¹.

На фоні розгулу декадентства, — зазначав далі письменник, — тим рельєфніше і яскравіше виступала могутня постать Лесі Українки. «Читаючи м'які та рознервовані або холодно резонерські писання сучасних молодих українців-мужчин, — писав І. Франко, — і порівнюючи їх з тими бадьорими, сильними та смілими, а притім такими простими, такими щирими словами Лесі Українки,

¹ І. Франко, Літературно-критичні статті, Держлітвидав України, 1950 р., стор. 232—233.

мимоволі думаєш, що ся хвора, слабосила дівчина — трохи чи не одинокий мужчина на всю новочасну соборну Україну»¹.

Письменник революціонер-демократ спрямував на реалістичний шлях М. Черемшину. Коли в роки ранньої творчості Черемшина, наслідуючи німецьких модерністів, почав був писати безідейні поезії, Франко вказав йому, що він стоїть на невірному шляху, і порадив «вернутись до мужиків», тобто до реальної дійсності. Він допоміг Черемшині закріпитись на демократичних позиціях. Про своє враження від розмови з Франком Черемшина згодом писав: «Спитаєте може, яке враження зробив на мене Франко? Великого астрального тіла, що гріє всю Україну, а світить далеко ще дальше»².

Багато завдячували Франкові, як своєму вчителю, Л. Мартович, В. Стефаник, О. Кобилянська, для яких гін являв собою зразок борця за утвердження критичного реалізму в літературі.

Борючись проти реакційних літературних течій, Франко був послідовним пропагандистом революційно-демократичних принципів. Він указував, що літературна продукція представників приреченої на загибель імперіалістичної буржуазії, література, яка культивує націоналізм, не має майбутнього. Вона згине разом з тією верствою суспільства, що її породила, з класом експлуататорів. Навпаки, зазначав він, великі перспективи розвитку має революційно-демократична література. Саме про таку літературу Іван Франко писав: «Ніколи ще література не була в таким живім та тіснім зв'язку з суспільним розвитком, з провідними суспільними змаганнями, з кипучою класовою боротьбою, як в нашім віці, ніколи вона не була таким правдивим, свідомим та живим виразом інтересів, смаку, поглядів

¹ І. Франко, Літературно-критичні статті, Держлітвидав України, 1950 р., стор. 238.

² Марко Черемшина, Держлітвидав України, 1951 р., стор. 316.

і почувань суспільності, не була таким сильним двигачем поступу і розвою, як в нашім віці»¹.

Творчість І. Франка, його боротьба з буржуазним націоналізмом відіграла велику роль у розвиткові критичного реалізму в українській літературі кінця ХІХ і початку ХХ століть.

* * *

Боротьба Франка з буржуазним націоналізмом в літературі тісно пов'язувалася з його виступами в питаннях створення єдиної української літературної мови.

Одна частина української буржуазно-націоналістичної інтелігенції в той час твердила, що в основу єдиної української літературної мови повинні лягти галицькі народні говори, які використовувала у своїх творах чимала кількість галицьких письменників. Інша частина націоналістичної буржуазії на чолі з С. Єфремовим і М. Грушевським твердила про наявність двох варіантів української літературної мови (східного і західного). Як відомо, ці твердження українських буржуазних націоналістів позбавлені всякого наукового ґрунту, ворожі інтересам українського народу. Можна говорити про більше чи менше проникнення західноукраїнських діалектних відмінностей в мову тих чи інших письменників Галичини, але всі ці відмінності не створювали окремого варіанту літературної української мови.

В боротьбі за єдину українську літературну мову І. Франко зайняв позиції, докорінно протилежні позиціям представників української націоналістичної буржуазії.

В 70-х роках минулого століття, коли Франко прийшов у літературу, серед галицької буржуазії точилися гострі суперечки за мову й правопис.

Як вже зазначалося вище, «москвофіли», або староруси, заперечували самостійність української нації. Тим самим вони відкидали і її мову. В письмовій мовній практиці

¹ І. Франко, Літературно-критичні статті, Держлітвидав України, 1950 р., стор. 42.

тиці вони зверталися здебільшого до російської мови, якої, як правило, не знали і траплялися такі курйози: в Росії писання «москвофілів» доводилось перекладати на російську мову; рідше вдавалися вони до «язичія» — штучної мови, основаної на південно-західному діалекті з численними лексико-синтаксичними елементами російської, старослов'янської і польської мов. У правописі вони додержувались так званої етимології, тобто історичного принципу.

На противагу їм «народівці» вважали, що в основу єдиної мови повинна лягти мова галицьких письменників, впадаючи у другу крайність, не менш шкідливу для розвитку української літературної мови. Замкнувшись у вузько територіальній національній шкаралупі, «народівці» проповідували культурну відрубність галицьких українців від придніпрянських, відверто виступали проти єднання з російським народом та його передовою культурою і проти орієнтації на високорозвинену російську літературну мову. Цим вони завдавали значної шкоди дальшому розвитку української літературної мови.

В 1876 році в літературі Західної України знову з'явилася народна мова. Вийшов альманах «Дністрянка», що продовжував літературні традиції східноукраїнських письменників та мовні традиції «Русалки Дністрової»¹.

Цей новий поворот до народної мови був викликаний передусім появою привезених з Росії творів Т. Г. Шевченка та російських революціонерів-демократів, що внесли революціонізуючий струмінь в культурне життя Галичини. Зокрема великий вплив мала стаття М. Чернишевського «Национальная бестактность». В ній була піддана критиці як політична програма галицьких «москвофілів», так і їхня мова.

«Наші малороси, — писав М. Чернишевський, — вже виробили собі літературну мову, незрівнянно кращу; навіть відокремлюватися від них? Хіба вона така далека від

¹ «Русалка Дністрова» — перша книжка, видана народною мовою в Західній Україні у 1837 році.

мови русинів, що їм потрібно писати іншим наріччям?» Чернишевський засуджував цю тенденцію «створювати своє особливе літературне наріччя із мішанини місцевого народного говору з літературною мовою інших племен, в цьому випадку великоруського племені, не вдовольняючись уже готовою літературною мовою, що виробилася в більшості малоруського племені...»¹

Суперечки за мову і алфавит, які велися між «москвофілами» та «народівцями», застав І. Франко, коли він вступав на літературну арену. Знайти серед цих суперечок єдино правильний шлях письменникові вдалося не відразу. Твердо обстоювати народну мову, якою користувався, він ще не міг, бо, як признавався сам, «прийшовши до Львова, до Акад. Кружка, ... опинився раптом серед спорів язикових і національних, котрі для мене були досі чужі і незрозумілі, то й очевидно не міг у них найти ладу і хитався довго то на сей, то на той бік... В спорах кружкових не грав майже ніякої ролі, а хоч у «Друзі» мусив зразу друкувати «язичієм», то все-таки у себе писав фонетикою і народним язиком»².

Цим і пояснюється той факт, що мова ранніх творів Франка засмічена. В передмові до другого видання збірки «З вершин і низин» І. Франко писав: «Що в моїх давніших віршах мова не все чиста, се ще тим легше зрозуміти, що я особисто переходив деякі такі ступні розвитку (а хто в Галичині не переходив їх у тім часі!), де панувало намагання притлумити почуття живої, чистої народної мови, котре змалку ще було в мене сильно розвите. На мені в мініатюрі повторилось те, що у великім розмірі бачимо на всій галицько-руській літературі: школа, граматики і спори язикові прибили і закаламутили чистоту народної мови».

Відкинувши вже в 1876 році штучне і непридатне для вживання «язичіє», Франко став послідовним поборником народної мови, як основи мови літературної.

¹ М. Чернишевський, Літературно-критичні статті, Держлітвидав України, 1951 р., стор. 270—271.

² «Матеріали для культурної й громадської історії Західної України», Київ, 1928 р., стор. 324.

Рішучу відсіч дав письменник твердженням «москвофілів» про несамостійність української мови. У вірші «Антошкові П.», адресованому одному із представників «москвофільської» партії, Франко заявляв, що для народу головне не в тому, чи його мова — діалект чи самостійна, а він зацікавлений в тому, щоб до нього звертались на рідній мові. Отже, перед письменниками і діячами культури стоїть завдання піднести цю мову на належний рівень.

«Діалект, а ми його надішем
Міццю духа і вогнем любови,
І нестертий слід його запишем
Самостійно між культурні мови»¹

Свої погляди на літературну мову письменник висловив у статтях-відповідях І. Нечую-Левицькому та Б. Грінченку.

Франко різко осуджував шкідливі теоретичні погляди Нечуя-Левицького. Антинаукові націоналістичні концепції Нечуя-Левицького виявились у його статті «Сьогочасна часописна мова на Україні». З гострою відповіддю на цю статтю виступив Іван Франко. Він показав, що стаття І. Нечуя-Левицького мала ряд антинаукових положень, зокрема вона була побудована на твердженні, що галицька літературна мова нібито склалась із двох мов — з народної та книжної мови старого Києва. Франко довів неправильність цього погляду (можна говорити про елементи книжної мови, як про творчий компонент, а не як про складову частину). Він зазначив, що з цього невірного положення Нечуя-Левицького випливали і помилкові трактування деяких мовних явищ. Так, наприклад, Нечую-Левицькому різало слух вживання галичанами таких слів і форм, які невластиві мові галичан.

Іван Франко виступив також проти буржуазно-націоналістичного письменника Б. Грінченка, який засуджував у мові галичан лексичні та фонетичні запозичення з російської, польської і старослов'янської мов, використання

¹ І. Франко, Семпер тіро, Київ, 1917 р., стор. 92.

діалектизмів і т. ін. У своїй статті-відповіді «Авторові статті «Галицькі вірші» І. Франко захищав право громадянства в літературі багатьох із заперечуваних Грінченком слів, посилаючись на те, що вони вживаються в народі, або у творах письменників Східної України — Т. Шевченка, М. Вовчка, Г. Квітки-Основ'яненка. Франко указував що невірним і шкідливим був погляд Б. Грінченка на розвиток мови в цілому. Історію мови, писав Франко, слід розглядати в тісному зв'язку з історією народу; Західна Україна, як відомо, жила на протязі віків значною мірою відмінним суспільним і культурним життям від Східної. На думку письменника «... народ з його мовою, звичаями і творчістю, не сходячи зі спільної української основи, все-таки проявляє багато відтінків, котрих годі не бачити, на котрі тяжко гніватися».

Відповіді І. Франка Нечую-Левицькому та Грінченкові, незважаючи на деякі незначні помилкові твердження (як обстоювання певних галицизмів), становлять великий інтерес і є цінними особливо тим, що в них письменник стверджував потребу збагачування і вдосконалювання мови надбаннями часу. Однак він указував на те, що в творчості письменника мова не може становити самоцілі, а повинна підпорядковуватись ідейно-змістовій стороні твору.

Торкаючись питання уніфікації літературної мови, письменник у відповідь Грінченкові заявив, що перші спроби в цьому напрямку вже зроблені галицькими письменниками. «Змагання до її витворення,—писав він,—почалось тільки недавно, і то іменно у галицьких писателів...», які, бажаючи вчитися своєї рідної мови, черпають її «...з усіх джерел доступних, з ліпших писателів українських і з уст рідного народу. Тої стежки вони й держаться, завсігди вважаючи, що мова, хоч і який коштовний скарб, не є все-таки найвищим скарбом; що життя народа і його розвій, придбання економічні, громадські і духові є скарби далеко важніші, для котрих мова є тільки одним із способів».

Погляди Франка щодо загальної української літературної мови найбільш чітко висловлені ним в статті «Літературна мова і діалекти». В ній він підкреслював, що народною мовою всієї території України не можна нехтувати, оскільки вона повинна служити невичерпним джерелом поповнення словника. Галицьким письменникам радить Франко орієнтуватись на східноукраїнську літературно-мовну традицію, як на основу єдиної літературної української мови.

«Кожний, — писав він, — хто брався писати тою мовою, наскільки черпав із книжкової традиції, *мусив зачинати від Котляревського, Квітки, Шевченка, Марка Вовчка, Нечуя-Левицького, мусить бачити, що тут, у мові тих письменників, лежить основа того типу, яким мусить явитися вироблена літературна мова всіх українців* (підкреслення моє. — З. Ф.). Уже хоч би тому, що та мова на величезному просторі... виявляла таку однотайність, такий брак різкіших відмін, який вповні відповідав українському національному типові...»¹

Як бачимо, основою єдиної української літературної мови Франко вважав українську національну мову, що утворилася на базі київсько-полтавського діалекту і є синтезом народнорозмовної мови всієї України. Зразками її є творчо осмислена мова найвизначніших українських письменників. Вона розглядається Франком як обов'язкова норма єдиної спільної літературної мови. Відхилення від норми, деякі лексико-семантичні відмінності в мові західноукраїнських письменників, розглядаються Франком як явища тимчасові, приречені при відповідних сприятливих умовах на цілковите зникнення.

Таким чином, теоретичні положення Франка були діаметрально протилежними «теоріям» українських буржуазних націоналістів з табору «народівців», які загально-

¹ І. Франко, Літературно-критичні статті, Держлітвидав України, 1950 р., стор. 56.

українську літературну мову ґрунтували на південнозахідному діалекті.

Свої теоретичні положення письменник підтверджував практично: він йшов по шляху очищення своєї мови від діалектизмів, лексичних та фразеологічних запозичень з явною настановою наблизити мову своїх творів до східноукраїнської мовно-літературної традиції.

В передмові до 3-го видання «Ліса Микити» Франко писав: «я дбав про те, щоб мова моєї перерібки, не тратячи основного характеру галицько-руського наріччя, все-таки не разила й українців і наближувалася до тої спільної галичанам і українцям літературної української мови, якої витворення так дуже потрібне для нашого суцільного літературного розвою»¹.

Водночас з відстоюванням народних основ літературної мови прогресивна інтелігенція на чолі з Іваном Франком вела боротьбу проти буржуазних партій у питанні про принципи правопису.

І. Франко відстоював фонетично-морфологічний принцип, як найбільш відповідний звуковій системі та граматичній будові української мови. За неї (фонетику — З. Ф.), писав І. Франко, «промовляють два найважливіші практичні згляди: конечність літературного і національного поєднання галицьких русинів з українцями, і те, що власне між пишучими русько-українською мовою коли не всі, то певно найчисленніші і найважливіші писателі уживали і уживають фонетики».

Висловлювання І. Франка щодо єдиної літературної мови та фонетично-морфологічного принципу правопису для літературної української мови не втратили своєї цінності і на сьогодні.

Погляди письменника-вченого в питаннях мови кристалізувалися в непримиренній боротьбі з ворожими тенденціями ідеологів українського буржуазного націоналізму, які гальмували розвиток літературної мови та перешко-

¹ І. Франко, Твори, т. XII, вид. АН УРСР, 1941 р., стор. 400.

джали процесові утворення єдиної української літературної мови.

Твердження Івана Франка про те, що в основу єдиної літературної мови повинна лягти народно-розмовна мова південно-східного наріччя відіграло велику роль у процесі уніфікації літературної мови, що почався наприкінці XIX століття.

Тільки в радянський період, воз'єднаний український народ завдяки мудрій лєнінсько-сталінській національній політиці дістав можливість піднести свою літературну мову до рівня найрозвиненіших мов світу, якою є російська літературна мова, і зробити її могутнім знаряддям розвитку і боротьби за комуністичне суспільство.

* *
* *

Револуційні демократи Західної України, ведучи боротьбу проти буржуазного націоналізму, мали перед собою ще одного лютого ворога — клерикальну реакцію, яка діяла в спілці з буржуазними націоналістами. Інтереси національної буржуазії в Західній Україні тісно перепліталися з інтересами клерикальної верхівки — вірних прислужників Ватікану; католицький клір, блокуючись з українськими буржуазними націоналістами, завдав багато лиха українському народові.

Великий син українського народу Іван Франко пристрасно і непримиренно боровся проти політики Ватікану, показуючи її крайню ворожість інтересам українського та інших слов'янських народів. Викриваючи експансіоністські наміри верховодів католицької церкви у відношенні до слов'янських країн, зокрема до некатолицької Росії, Франко показав, що галицьке уніатське духовенство разом з українською буржуазно-націоналістичною верхівкою допомагало Ватіканові у здійснюванні цих планів. Письменник-демократ вів непримиренну боротьбу проти всіх цих лютих ворогів українського народу. Велика заслуга Франка в тому, що він наочно довів якої шкоди завдала

українському народові запроваджена з ініціативи папи римського релігійна унія, це підступне знаряддя Ватикану.

В боротьбі з Ватиканом та галицьким уніатським духовенством Франко спирався на глибоке розуміння соціальних коренів релігії. Його атеїзм зародився ще в ранній молодості, коли «почуття обурення і погорди» до попівства, викликані нелюдськими знущаннями з селянських дітей у школі, переростають у поета в свідому ненависть до попів, а перші прояви сумнівів, що виникли як реакція на схоластичний та догматичний спосіб навчання, виливаються в антирелігійну пропаганду. Атеїзм Франка впливав із матеріалістичного світосприймання, яке базувалось на широкому ознайомленні з рядом праць класиків марксизму та з творами російської революційно-демократичної літератури і на глибокій всесторонній ерудиції, в тому числі ерудиції природничо-науковій.

У 1877 році письменник був заарештований за соціалістичну й атеїстичну пропаганду. Його «мужиколоубство» і нечітко оформлені до того часу соціалістичні ідеї постали тепер у цілком виразних контурах. Молодий Франко побачив, що проти народу діють спільно слуги бога і слуги цесаря. Це мало значний вплив на вироблення світогляду письменника, ще поглибило його атеїзм та соціалістичні переконання. Вже в ранній поезії «Товаришам із тюрми» поруч із програмними твердженнями соціалістичного характеру (хай і не цілком ясно висловленими) прозвучали атеїстичні настрої поета:

«Ми ступаєм до бою нового
Не за царство тиранів, царів,
Не за церков, попів ані бога,
Ні за панство неситих панів»¹.

Свої атеїстичні погляди І. Франко висловив у поемі «Екс нігільо». В цьому творі письменник виявив своє

¹ *І. Франко, Вибрані поезії, Держлітвидав України, 1951 р., стор. 30.*

міцне і непохитне переконання в тому, що не бог людину а людина бога створила за своєю подобою. Це переконання було результатом філософських шукань і кропіткої роботи по вивченню історичних джерел, теологічних творів та пам'яток культури. У поемі «Екс нігільо» І. Франко стверджує тріумф розуму; наука відкидає релігію, як витвір уяви людини, безсилої в боротьбі з природою. Від часу Шевченкового «Немає господа на небі» вперше на Україні прозвучав такий пристрасний, мужній голос поета-атеїста.

В своїх художніх творах «Місія», «Чума», «Тріумф», «Папі в альбом», а також у публіцистичних виступах: «Католицький панславизм», «Містифікація чи ідіотизм», «Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм», «Воскресеніє чи погребеніє», «Йосиф Шумлянський», «Радикали і релігія», «Радикали і попи» та інших Іван Франко розкривав плани «отців церкви» щодо слов'янських народів, боровся проти католицької експансії на Схід.

Сповнена кривавими злодіяннями історія католицької церкви з її інквізиціями, кривавими розправами з «еретиками», релігійними війнами, до того ж огидні приклади з особистого життя багатьох пап, цих так званих «намісників Христа на землі», підірвали авторитет католицької церкви в Західній Європі. Численні релігійні секти, масовий протестантизм відірвали від католицизму майже половину правовірних і поставили Рим перед потребою шукати для своєї церкви вірних в інших місцях. Це було однією з причин того, що країни і народи Сходу стали об'єктом зацікавленості найсвятіших отців, які мріяли про «навернення» до католицизму православного Сходу.

Експансіоністські прагнення Ватикану на Схід були одним із виявів агресивної політики західноєвропейських держав, які намагалися завоювати і поневолити східнослов'янські народи. Особливо тісно переплітались вони з інтересами польської шляхетської корони, яка виступала з претензіями на «Польщу від моря до моря». Шляхетська Польща і Ватикан почали діяти разом. Польський коро-

лівський уряд і великі магнати вживали заходів політичного тиску і гноблення, щоб силоміць примусити підвладне їм українське населення перейти від православ'я до католицизму. З свого боку Ватикан снував павутину зрад і шпигунства, пускав у дію армію єзуїтів. Свій підступний наступ на православ'я Ватикан проводив десятки років і завершив його релігійною унією 1596 року, що водночас була і політичним актом великого значення. Унія, проведена під керівництвом священицької ієрархії, була ні чим іншим, як політичним маневром, за яким мала здійснюватись полонізація українського і білоруського народів. «Унія,—як писав Франко,—причинювалася до полонізації руської інтелігенції і в останніх часах сталася мостом, по котрому йде до нас єзуїтська та клерикальна пропаганда».

Але ні польському урядові, ні апостольській столиці не вдалося прищепити українському народові католицьку релігію. Народні маси України піднялись на визвольну боротьбу проти соціального, національного і релігійного гноблення. В результаті цієї боротьби Східна Україна приєдналася до Росії і тим самим вийшла з-під влади польської шляхти та з сфери впливу Ватикану. Тільки на початку XVIII століття, після багаторічної кривавої боротьби, Ватикан зміг досягти лише часткових успіхів у запровадженні унії на Західній Україні з допомогою зради верхівки православного духовенства.

Одним із таких попів-перебіжчиків, які допомагали запрягти український народ в уніатське ярмо, був єпископ Йосиф Шумлянський, діяльність якого буржуазні історіографи намагались представити в світлих тонах, замовчуючи її злочинність щодо українського народу. І. Франко, зібравши багатющий матеріал, виступив з статтею «Йосиф Шумлянський» і показав, яка безпринципна і аморальна людина ховалась під єпископською мантиєю. «Незламна енергія в досягненні своєї мети, — характеризує його письменник, — нестійка мораль, яка не нехтує ніякими засобами, що ведуть до наміченої цілі, суміш рицарської

відваги, варварської жорстокості і езуїтського лицемірства — ось найвидатніші риси його характеру». Діяльність Й. Шумлянського письменник визначив як глибоко ворожу інтересам українського народу.

Релігійна унія, на думку І. Франка, принесла велику шкоду двом народам — українському і польському, бо посягла між ними ворожнечу. «Козацьким війнам, які мали передусім соціальний характер, унія надала релігійного вістря», — писав І. Франко в статті «Дві унії».

Після купленої тисячами людських жертв перемоги унії католицький клір почав закріплювати в Західній Україні свої позиції.

В Галичині створюються ультрареакційні клерикальні партії з відповідними політичними програмами, численними виданнями; заможна молодь виховується в дусі войовничого католицизму й буржуазного націоналізму; проводиться систематична «психічна» підготовка до походу на «єретичну» Росію.

В статті «Воскресеніє чи погребеніє» Франко саркастично писав: «Провідники католицької церкви ніколи не зводять ока з востока, з Росії, досі православної. Як той древній Катон кінчав кожную свою бесіду в римськiм сенаті пригадкою про потребу зруйнування Карфагену, так і в Ватікані один наслідник Петра другому передає незмінне римське: «все ж таки думаю, що Схід треба повернути».

Для здійснення свого наміру отці церкви в кінці XIX століття висунули ідею католицького панславізму. Але навіть для нехитрого ока через цю не дуже вдало придуману ширму виднілись ватиканські павукові шупальця. В своєму публіцистичному виступі «Католицький панславізм» (1881 рік) І. Франко, говорячи про організоване Римом свято Кирила і Мефодія, викрив справжні наміри його організаторів, показав усю непримиренну ворожість Ватікану інтересам слов'янських народів. «Відколи тямить історія, — писав він, — католицизм усе був завзятим ворогом слов'янщини, і хто знає, чи не приніс їй більше

шкоди від усіх кривавих війн з мадярами, німцями та татарами».

Письменник підкреслював, що при організації свята Кирила і Мефодія римські владарі керувалися самими тільки політичними мотивами. За задумом ватиканських режисерів, це свято мало послабити вплив Росії серед слов'янства, схилити до Ватікану слов'янські держави. А життя народів, їхні злидні і страждання анітрохи не обходили найсвятіших отців.

І. Франко проникливо викривав цю політичну диверсію Ватікану проти слов'янських народів.

Ватікан явно виступав на користь австрійського уряду, зважаючи на те, що більшість католицьких слов'ян жила в межах Австро-Угорської імперії. Він намагався представити Австрію як об'єкт політичної орієнтації всього слов'янства. Разом з тим Ватікан вдавався і до загравання з Росією, з царським двором Романових. При тому папа, з одного боку загравав з російським царським урядом, а з другого, — в той же час, — паплюжив ненависний йому за революційний характер російський народ. Це друге обличчя особливо виявив папа Лев VIII у своїй енцикліці про взаємовідносини між державними властями і народами. В ній осуджував він революційні виступи російського народу, які, за його словами, лякають світ. Під світом папа, звичайно, розумів не народні маси, а світ тиранів, королів, деспотів, який не менше від папи боявся самого привиду соціальної революції. Від революції врятуватись, на думку папи, можна було тільки під могутнім покровом католицизму. Папа засуджував народи на вічне покірливе терпіння і благословляв деспотів на криваві вчинки.

«Чи могла римська дволичність показатися досадніше, — обурювався І. Франко у тій же статті «Католицький панславизм», — як в тій енцикліці і рівночаснім Кирило-Мефодіївським празнику!.. А супроти такої енцикліки папської чим же показується Кирило-Мефодіївське свято, чим цілий «католицький панславизм», як не простою коме-

дією, — дав би бог, щоб послідньою з тих незліченних комедій, які від віків виправляв католицизм з народами і за котрі пролилося море людської крові».

Католицизм в руках ватиканських політиків був і є ідейною зброєю для здійснення їх агресивних планів щодо слов'ян. Іван Франко наполегливо викривав ці наміри і вказував на те, яку величезну шкоду принесла б слов'янським народам їх реалізація. Україна перетворилася б у васальну провінцію наймогутнішого феодала — папи.

Протягом віків Ватикан шалено бореться за втягнення України в сферу свого впливу. З ініціативи папи в Римі було відкрито «Руську колегію» для вирощування фанатично відданих католицизму кадрів, які посіли б найвищі священницькі пости в Галичині. Колегія утримувалась на кошти галицької митрополії та на фонди ряду уніатських єпископів. Навчальна програма обмежувалась тільки теологічними дисциплінами. Там виховувались жандарми і шпигуни в рясах, запеклі вороги всього прогресивного. До того ж незнання і небажання знати життя народу після повернення на батьківщину робило їх «чужинцями в рідному краю». На підтвердження такої характеристики методу виховання в «руській колегії» письменник навів факт, коли в ній «...на донос одного із щиріших непрошених опікунів, настоятельство наперед ховало, а потім спалило «Кобзаря», отже і наш сердешний Тарас діждався костра — аж в Римі... за старанням своїх таки домородних поліцаїв!»

За прикладом римських вихованців так само ставилися до творів Шевченка і галицькі уніатські попи. Вони вимагали офіційної заборони творів Т. Шевченка, оголошували анафему поетові за його «безбожну, богохульну поему «Марія», за виступи проти церкви в поемі «Іван Гус», за атеїстичні ідеї багатьох інших його творів. Стаття І. Франка «Містифікація чи ідіотизм» була гнівною відповіддю на ці вимоги уніатських попів про заборону творів Шевченка. В ній письменник висловлював упевненість, що клерикальні атаки на Шевченка зазнають неминучого провалу.

Не один бій довелося провадити Франкові з галицьким реакційним духовенством. На сторінках органу радикальної партії «Народ» він друкував статті, в яких роз'яснював ставлення цієї партії до церкви, релігії і попівства. Одночасно він викривав зловживання священників, їх не законні «побори за церковні треби», їх лицемірну політику, основною метою якої була особиста нажива. «Вони, — писав Франко в 1898 році у статті «Радикали і попи», добивалися прав і користей для себе, для свого попівського класу, а народові товкмачили, що то буде користь для цілого загалу».

В статті «Воскресеніє чи погребеніє» Франко вказував, скільки лиха приніс католицизм і польському народові. Підлеглість Римові змушувала Польщу завжди орієнтуватись на Захід і переймати від нього «плоди» буржуазного виродження. Політична орієнтація на західних сусідів, жертвою агресії яких Польща була протягом довгих віків, відвертала її від сусідів зі Сходу — від Росії. Єднаючись з католицьким Заходом, «Польща іменно підтинала в самім корені можливість свого існування, бо латинство ставило її вороже до Сходу, т. е. до її природних аліантів (союзників — З. Ф.), а зате хилило її до Заходу, т. е. до сильніших від неї ворогів, котрих жертвою мусила вона статися часть по часті».

Але не тільки слов'янським народам католицизм приніс необчислювану шкоду. Жертвами політики Ватікану були й народи Західної Європи. Панування католицької церкви в західноєвропейських державах на протязі століть несло з собою тяжкі для народів наслідки. У Франції, Австрії, Німеччині, Іспанії, Італії католицька церковна влада, знаючи, що феодальні суспільні відносини найкраще забезпечують її панування, прагнула до збереження середньовічних державних традицій, захищала все найбільш реакційне й консервативне. Ватікан скрізь виступав як вірний помічник і захисник феодальної держави. Пізніше, після переходу влади до рук буржуазії, він виступає вже як

захисник поміщиків і буржуазії, як опора буржуазної держави, як спільник мілітаризму. Отже, як бачимо, жертвами католицизму були й народи західноєвропейських країн.

В XIX столітті католицька експансія найбільше загрожувала Східній Європі, в першу чергу українському народові, тому І. Франко в своїй творчості приділяв багато уваги боротьбі з Ватіканом. В оповіданнях «Чума», «Місія» Франко дав образ езуїтського місіонера-фанатика католицизму, що йде на українські землі наvertати народ на «істинну» римсько-католицьку віру. Наступ католицизму письменник образно назвав чумою. «Находить на нас чорна хмара з Заходу, — писав він, — грізна, узброєна просвітою, хитрощами, інтригою, протекціями і всякими мудримими штуками... наводить велика пошесть, страшна чума, котра може змести нас з лиця землі, як вода злизує мул»¹.

Франко висловлює упевненість в тому, що плани Ватікану ніколи не здійсняться і що Ватіканові ніколи не вдасться поневолити український народ так само, як і інші слов'янські народи. «Не тільки се одно Кирило-Методіївське свято, — писав Франко у статті «Католицький панславизм», — але й десять таких свят не зможуть... повернути серця слов'ян до Риму... Коли б... наші «святі» пастирі хотіли і наш люд вести на тоту слизьку дорогу, ведучу до Риму, то ми знаємо, що в люді самім знайдеться сила опертись тому і показати римській курії доочне, що її панування не тільки на Заході, але й в слов'янщині кінчиться і назад не верне».

Виступи письменника, революціонера-демократа, спрямовані на викриття злодіянь Ватікану, зокрема у відношенні до слов'янських народів, його критика галицьких церковників — ватіканських агентів, супроводжувана антирелігійною пропагандою, викликали скажену лютю серед

¹ І. Франко, Твори, т. 2, Держлітвидав України, 1950 р., стор. 195.

католицької верхівки. З амвонів сипались на Франка анафеми, зі сторінок клерикальних періодичних видань лились потоки брехливих нападок на письменника. Галицькі єпископи вимагали конфіскації багатьох творів І. Франка, забороняли віруючим читати їх. Католицький клір нав'язував свою волю пресі, що залежала від передплатників, основну частину яких становили клерикали. Шантажуючи редакторів указом про заборону священикам передплачувати їхні газети, католицькі церковники здійснювали тиск на пресу. На їх вимогу редакція однієї з газет змушена була відмовитись від друкування частини наукових праць Івана Франка, в яких на думку львівського єпископа допущені були «релігійні ересі».

Вогненним обвинуваченням проти католицької реакції, проти цієї «чорної чуми», як її назвав Франко, є поема «Папі в альбом», написана в останні дні життя письменника. В ній він вилив стримуваний довгі роки біль і накіпіле обурення проти мракобісся Ватікану. В поемі, немов у калейдоскопі, проходять одна за одною жахливі картини папських злочинів. Франко стверджує безсилля пап у боротьбі з наукою, торжество якої знаменує поразку католицизму. Вся ідеологічна зброя Ватікану, що нею підкоряв він собі народи світу, втратила вже, на думку Франка, свою дійову силу. Поет пророкує неминучу загибель «гнізда темноти». Глибока віра в те, що католицизм разом із своїм оплотом, Ватіканом, буде знищений,— проймає всю поему.

Викривально-сатиричні твори І. Франка, спрямовані проти католицизму і його оплоту — Ватікану, не втратили своєї бойової сили і в наші дні.

На творах великого Каменяра виховувалась ціла плеяда молодих західноукраїнських письменників: О. Гаврилюк, С. Тудор, Я. Галан, які продовжили його традиції. В ряді публіцистичних статей Гаврилюка, в романі «День отця Сойки» Тудора і, особливо, в антиватіканських памфлетах Галана розкрито підлу роль Ватікану в організації

двох останніх світових воєн, показано папський Рим як центр міжнародної реакції, мракобісся і підготовки нової світової війни.

Сьогодні Ватикан в одній шерензі з вашінгтонськими верховодами очолює реакційний фронт наступу на Радянський Союз і країни народної демократії. Його експансіоністські плани щодо СРСР збігаються з імперіалістичними зазіханнями уолл-стрітівських королів долара. У Ватикані зароджуються ідеї «боротьби з некатолицьким Сходом»; тут «освячується» зброя для війни проти демократії й соціалізму; в його розпорядженні велика армія шпигунів і диверсантів, рекрутована, головним чином, із покидьків людства — буржуазних націоналістів різних мастей, підібраних папою на смітниках історії.

Боротьба проти отруйної ідеології Ватикану — це боротьба з темнотою і реакцією, це боротьба за свободу і мир, боротьба за торжество комунізму. В цій ідеологічній боротьбі гнівне, полум'яне слово непримиренного ворога католицизму — поета-патріота Івана Франка звучить сьогодні з новою силою. І це гостре і влучне слово взяв на своє озброєння радянський народ.

* * *

Ім'я Івана Франка ввійшло в історію як ім'я одного з найбільш полум'яних поборників дружби і єднання народів великої слов'янської сім'ї.

Дружба слов'янських народів має свою багатовікову традицію, оснвану на спільності їхніх інтересів, освячену кров'ю їх синів, які боролись разом проти спільних ворогів — татарів і турків, тевтонів і шведів. Вона зміцніла і остаточно утвердилась у спільній боротьбі проти німецько-фашистських поневолювачів.

В день перемоги над фашистською Німеччиною, 9 травня 1945 року, Йосиф Віссаріонович Сталін сказав, звертаючись до народу: «Віковічна боротьба слов'янських народів

за своє існування і свою незалежність закінчилася перемогою над німецькими загарбниками і німецькою тираниєю»¹.

Споконвічна дружба слов'янських народів виявлялась також в їх культурних, зокрема, в літературних взаємозв'язках.

Революційна програма розв'язання слов'янського питання вперше була вироблена в Росії. Одна із декабристських організацій — «Общество соединенных славян» — оголосила своєю політичною платформою об'єднання слов'ян на основах демократичної федерації при умові повалення феодально-абсолютистських режимів Росії, Австрії, Пруссії і визволення південних слов'ян від турецького іга. Зрозуміло, що соціальні ідеї, висунуті «Обществом соединенных славян», — боротьба з самодержавством та феодально-кріпосницьким гнітом — не могли не приваблювати трудящі маси слов'янських народів. Пізніше ці ідеї були розвинуті російськими мислителями та видатними діячами революційно-демократичного руху — Герценом, Чернишевським, Добролюбовим.

До єднання трудящих слов'ян кликав і видатний син українського народу Т. Г. Шевченко — палкий поборник дружби слов'янських народів.

Слов'янофільство Шевченка формувалося на базі програмних ідей «Кирило-Мефодіївського братства», яке народилося під політичним впливом утопічного соціалізму, з одного боку, і російського слов'янофільства, — з другого.

Кирило-Мефодіївське братство було далеко не монолітним. Його праві члени, на чолі з М. Костомаровим та П. Кулішем, висунули «... тісну, — як писав І. Франко, — і для прогресивних українців мало... цікаву програму національного відокремлення України, без зве-

¹ *Й. Сталін*, Про Велику Вітчизняну війну Радянського Союзу, Держполітвидав УРСР, 1950, стор. 180.

дення рахунків з назриваючими в ту пору питаннями російського суспільного життя»¹.

Ліве, революційне, крило братства очолив Т. Г. Шевченко, який за словами І. Франка, «став найпалкішим глашатаєм його ідей і втілив слов'янську програму гуртка у пам'ятні слова: «Щоб усі слов'яни стали добрими братами і синами сонця правди»². Т. Г. Шевченко різко виступав проти ліберально-реформістських поглядів, що їх проводили у програмних документах Костомаров і Куліш.

Іван Франко, продовжуючи революційні традиції Т. Г. Шевченка, у своїй літературній діяльності приділив багато уваги питанням боротьби за єдність слов'янських народів. Уже в ранньому публіцистичному виступі «Критичні письма о галицькій інтелігенції» Франко з радістю констатував наявність такого відрадного явища в західноукраїнській літературі, як вихід у 1837 році «Русалки Дністрової» — ластівки національного відродження, в якій вперше на Західній Україні прозвучали ідеї слов'янського братерства. Франко дав позитивну оцінку цьому вираженню ідеї єдності слов'ян і потреби культурних взаємозв'язків між ними. Він відзначав, що «Русалка» зараз же у вступі протиставляла меттерніхівській політиці національного гноблення «далекий, ясний образ свободної всеслов'янської федерації в світі... правда, невиразно, як на наш час, але аж надто виразно, надто сміло на тодішній. «Русалка» переводами сербських та чеських пісень, цитатами та моттами (епіграфами. — З. Ф.) з поезій... Коллара, далі й правописом, приноворвленим до караджичевого, вказує вже ясно, яка мусить бути спільна всеслов'янська робота, — вказує, що правдива федерація між народами, хоч і братніми та розрізненими історією, можлива аж тоді, коли сі народи пізнаються докладно, обмінюються всім, що в них є найкращого й найліпшого, пізнають

¹ І. Франко, Літературно-критичні статті, Держлітвидав України, 1950 р., стор. 374.

² Там же, стор. 373.

свої окремішні змагання і зложать з них одну загальну ціль».

Найвидатніші представники слов'янських народів завжди були в тісному зв'язку з революційною демократією Росії. Пишучи біографічний нарис про чеського поета першої половини ХІХ століття — К. Гавлічка-Боровського, Франко відмітив, що визначним фактором у формуванні світогляду цього поета було його перебування в Росії, де він був захоплений хвилею революційного руху. Передові ідеї суспільної думки Росії наклали свій відбиток на всю творчість поета. Саме тому, на думку Франка, поезія Гавлічка «після космополітичної чеської поезії нової доби, після кабінетних епопей і лірик Врхліцького, Сватоплюка Чеха, Заера... смакує, як чиста жерелова вода після більше або менше штучного заграничного вина».

Ідея слов'янського братерства, висунута Пушкіним, Шевченком, Міцкевичем, Колларом, Ботевим, Прешерном — великими синами слов'янських народів, виразниками їх дум і сподівань, знаходила дедалі сприятливіший ґрунт серед трудящих мас. Зважаючи на це, російська і австрійська монархії вирішили використати цю ідею, щоб з допомогою буржуазних націоналістів здійснити свої агресивні плани поневолення слов'янських народів. Російський самодержавний та австрійський цісарський уряди, провадячи політику придушення національних меншостей, в той же час висунули гасло всеслов'янської федерації, звичайно, під їх зверхністю. Царська Росія, а на противагу їй монархічна Австрія виступили на міжнародній арені з панславістськими платформами.

Буржуазні націоналісти неймовірно перекурили ідею слов'янської єдності. Російські панславісти виступили з шовіністичною програмою нівелювання, тобто знеособлення, ігнорування і ліквідації національних відмінностей інших слов'янських народностей під зверхністю Росії. Цим вони відштовхували від себе слов'янські народи, які до того звикли дивитись на Росію не тільки як на центр про-

світительного і революційного руху, яле й як на найсильнішу у воєнному відношенні в слов'янщині державу, здатну захистити їх від іноземного поневолення. Російський панславізм тим самим стимулював зародження панславізму в межах Австро-Угорщини, який, в свою чергу, діяв на користь ватиканських політиків і цісарської монархії.

Іван Франко правильно оцінив політичне становище, що створилося. «Нині, — писав він у 1884 році в статті «Два панславізми», — як з однієї сторони російські панславісти не хочуть признати тої правди у себе дома, і тим тільки шкодять Росії в опінії (громадській думці. — З. Ф.) всіх слов'янських народностей, котрі зовсім природно бажають розвою своєї національної самостійної індивідуальності, — так з другої сторони нинішнє внутрішньополітичне положення слов'ян в Австрії зневолює їх у власнім інтересі, під загрозою великих втрат моральних і матеріальних працювати на руку т. зв. «австрійського панславізму», котрий посягає на Балканський півострів — і котрий рівночасно єсть водою на млин католицької церкви і римського престолу».

Австрійські панславістські гасла були використані Ватиканом в його експансіоністській політиці у відношенні до православного Сходу.

З дозволу габсбурзького престолу польські буржуазні націоналісти також висунули панславістські гасла, намагаючись використати їх для зміцнення свого становища привілейованої нації в Галичині та здійснення колонізаційних планів щодо українського народу.

Польська дворянська аристократія у фінансованих нею періодичних виданнях намагалась обливати брудом всякі починання прогресивної української інтелігенції, (часто навмисне подаючи їх в спотвореному вигляді), щоб викликати до неї недовір'я серед мас.

У статті «Русько-польська згода і українсько-польське братання» Франко обвинувачував польську реакцію в тому, що вона своїми діями створювала перешкоди для

налагодження між двома націями-сусідами дружніх відносин, в яких, до речі, були зацікавлені в першу чергу самі народи. З цього приводу він писав:

«Всі оті факти... мають почасти соціальний, отже не виключно національний характер, що від многих із них терпить і польський люд не менше від руського. Але наша соціальна боротьба в східній Галичині маскується, затроюється дволичністю та фарисейством національних відносин... соціальний бік всякої справи затемнюється, ігнорується з національних мотивів».

Франко вказував на шкідливість для інтересів самого польського народу такої політики польських буржуазних націоналістів.

«Нація, — писав І. Франко, — котра в ім'я чи то державних чи яких інших інтересів гнобить, дусить та спиняє в свободнім розвою другу націю, копле гріб сама собі в тій державі, якій нібито має служити те гноблення».

Разом з кращими представниками обох народів письменник-демократ боровся за їх справді демократичне єднання.

«Єдину поруку ліпшої будучності обох народів, — писав І. Франко у статті «Наш погляд на польське питання», — ми бачимо тільки в їх *федеральнім зв'язку між собою і з другими сусідами*, — в зв'язку, оснований на якнайповнішій рівноправності і автономії кожного окремого народу...»

На західноукраїнських землях ідеї панславізму поряд з польськими націоналістами проповідували і українські буржуазні націоналісти, так звані «москвофіли».

В унісон російським реакціонерам-панславістам їх ідеї тут почав пропагувати москвофільський поет Вергун. Він заснував свій орган «Славянський век», в якому для обману громадської думки друкував твори визначних російських письменників, зрозуміло без їх дозволу. Наскільки обурювали Франка «слов'янофільство» цього органу та літературні крадіжки його редактора, можемо судити із статті

«Славянские начала» д. Вергуна». В ній письменник-демократ осуджує політичну програму «Славянського века», органу, який претендував на те, щоб послужити містком «до взаємного порозуміння між слов'янами».

«Не диво, — писав Франко, — що орган ... не притягнув до себе нікого з видніших слов'янських діячів, і коли друкує у себе також твори славних російських белетристів, то се тільки завдяки браку літературної конвенції між Росією і Австрією, через що російські письменники не можуть охоронятися від явної літературної крадіжки, — бо ж ми певні, що ані Горький, ані Чехов, ані Короленко не дали б дозволу передрукувати свої твори в такому журналі».

Іван Франко — співець дружби слов'янських народів — був поборником їх єднання. У викривально-публіцистичних статтях, спрямованих проти галицьких «москвофілів», він передбачав, що об'єднання східних слов'ян настане тоді, коли будуть ліквідовані ті ворожі сили, які стояли в той час на перешкоді розвитку окремих народностей, коли ідеологія буржуазного націоналізму стане явищем анахронічним. Великий Каменяр писав: «... Коли органічно, від кореня розвинуться і процвітуть усі частини великого східнослов'янського племені, коли свято-татські руки не будуть підрубувати та нівечити одну часть, аби тим краще буяла друга, то тоді зложиться з цим цілість і єдність краща, багатша, гармонійніша, ніж се тепер може снитися різним шовінізмом затуманеним головам»¹.

Ще в «Катехізисі робітничого руху», опублікованому в 1881 році, Франко передбачав, що «розвиток кожної народності, якщо має бути дійсно всесторонній, може наступити тільки при соціалістичному ладі».

Передбачення І. Франка здійснилися в нашу ленінсько-сталінську епоху. Велика Жовтнева соціалістична револю-

¹ *І. Франко, Літературно-критичні статті, Держлітвидав України, 1950 р., стор. 55.*

ція, знищивши соціальний і національний гніт, міцними узами вічної дружби з'єднала три братні східнослов'янські народи: російський, український і білоруський. В період Великої Вітчизняної війни могутньою силою стала ідея слов'янського єднання у боротьбі проти спільного ворога, яка послужила поштовхом до загальнослов'янського руху, передового, демократичного в своїй основі, докорінно протилежного реакційним панславізмам минулого століття.

Сьогодні слов'янські народи на чолі з великим Радянським Союзом стоять в авангарді народів світу в їх священній боротьбі за мир, за соціалізм.

* * *

Іван Франко відіграв величезну роль у гострій ідеологічній боротьбі, яку вела революційна демократія проти націоналістичної буржуазії в сферах політичного і культурного життя українського народу наприкінці ХІХ і на початку ХХ століття.

Перебуваючи під впливом марксизму і передової суспільнополітичної думки Росії, письменник виступав з гнівним осудженням ідеології націоналізму у різноманітних її проявах.

Гострій і нещадній критиці піддав він компромісну політику українських буржуазних націоналістів у відношенні до реакційного уряду Австро-Угорщини, їх плазування перед ідейно розтлінною буржуазною культурою Західної Європи. Солідаризуючись з силами російської народної революції, Франко пропагував революційний шлях боротьби за визволення трудящих мас українського народу з-під жорстокого соціального і національного гніту.

Він рішуче відкидав і критикував націоналістичні тенденції в історіографії — теорію так званого «єдиного потоку» — та націоналістичні твердження про потребу політичного і культурного відмежування українського народу від російського. Франко показав, що ці твердження ви-

пливали з свідомого ототожнювання націоналістами російського самодержавства і його чиновництва з російським народом і діячами передової російської культури.

Свій полум'яний полемічний запал І. Франко спрямував і проти декадентських течій в літературі, що прищеплювались на Україні, головним чином серед буржуазно-націоналістичної літературної молоді.

В боротьбі проти ворожих націоналістичних концепцій у питаннях мови, що зводилися до обстоювання думки про потребу існування двох українських літературних мов — східної і західної, Франкові виступи за єдину українську літературну мову відіграли велику роль.

Гостру відсіч дав Франко галицьким церковникам — платним агентам Ватикану, що блокуючись з буржуазно-націоналістичною верхівксю, допомагали Ватиканові здійснювати його чорну справу закабалення західноукраїнських земель і перетворення їх на плацдарм для наступу на некатолицьку Східну Україну й Росію.

Іван Франко був полум'яним поборником дружби слов'ян, дружби, яка, маючи багатовікову традицію, впливала із кровних інтересів усіх слов'янських народів. Виступаючи проти реакційних панславістських гасел, що їх взяли на своє озбрєння буржуазно-націоналістичні верховоди, письменник-революціонер обстоював єднання слов'ян в єдиній демократичній федерації, розцінюючи її як фактор великого політичного значення, як надійну опору слов'янських народів у їх боротьбі за незалежність.

Виступи Івана Франка проти буржуазних націоналістів не втратили своєї сили і в наш час. Вони служать і тепер гострою зброєю в боротьбі з буржуазно-націоналістичними недобитками, з їх отруйною ідеологією. Ця зброя допомагає українському народові, в дружній сім'ї братніх народів Радянського Союзу, будувати соціалістичну культуру, побідоносно крокувати вперед, до комунізму.

Редактор *І. Борисов*
Технічний редактор *К. Лапченко*
Коректор *В. Борякін*

**З. Франко. Иван Франко—непримиримый борец против украинского
буржуазного национализма**

(На украинском языке)

БФ 04006. Зам. 1063. Папір $84 \times 108^{1/32} = 1^{1/16}$ паперових, 3,48 друк. арк.,
3,2 обл.-вид. арк. Здано на виробництво 25/VII 1952 р. Підписано до
друку 29/VIII 1952 р. Тираж 75 000. Ціна 75 коп.

Книжково-журнальна фабрика Укрполіграфвидаву при Раді
Міністрів УРСР. Київ, вул. Воровського, 24.

75 коп.